

VERZAMELDE
Tooneelspelen

EN - OPSTELLEN - OVER - TOONEEL
door

Herm. Heijermans Jr.

VERZAMELDE TOONEELPELEN.

VERZAMELDE
TOONEELSPLEN

EN

OPSTELLEN-OVER-TOONEEL

DOOR

HERMAN HEIJERMANS.

TWEEDE DEEL.

I. GHETTO (1898). — II. DE SCHOONE SLAAPSTER (1909).

AMSTERDAM — S. L. VAN LOOY — 1911.

*Het recht van opvoering nadrukkelijk voorbehouden volgens de
Wet van 28 juni 1881 (Staatsblad No. 124).*

GHETTO.

GHETTO.

TOONEELSPEL

IN DRIE BEDRIJVEN

GEHEEL HERZIENE 5DE DRUK

DOOR

HERMAN HEIJERMANS.

Het recht van Opvoering nadrukkelijk voorbehouden volgens de wet van
28 Juni 1881 (Staatsblad No. 124).

Voor de eerste maal in den *ouden vorm* te
Amsterdam op 24 December 1898, opge-
voerd.

DRAMATIS PERSONAE.

SACHEL.

RAFAËL, zijn zoon.

ESTHER, zijn zuster.

AARON.

REBECCA, zijn dochter,

REBBE HAEZER.

ROSE.

EEN JOOD.

EERSTE BEDRIJF.¹⁾

(De bedompte uitdragerswinkel van Sachel. Het is avond. Er brandt een kleine olielamp).

Eerste Tooneel.

SACHEL. ROSE. EEN JOOD.

EEN JOOD. Goeienavond..... (*knoopt een pak los*).

Warm. Om 'r bij neer te vallen. Is Esther 'r niet?

SACHEL. Esther is uit.

EEN JOOD. Hoe wou ù dan helpen?

SACHEL. Geef 't maar hier. Ik zie beter met mijn handen as jullie met je oogen! (*het goed betastend*).

Niks. Geen cent waard. Heelemaal niks. Prullen.

EEN JOOD. Geen cent waard? En Esther heit 'r me de vorige keer twee gulden op gegeven!

¹⁾. In het bijzonder in het *tweede* en in het *derde* Bedrijf zijn veranderingen van beteekenis aangebracht, die in het *Naschrift* aangeduid en gemotiveerd worden.

SACHEL. Twee gulden? Twee gulden! Daar had *ik* bij motten wezen! As 'k tien stuiver geef is 't mooi. Allemaal versleten goed....

EEN JOOD. As je kinderen 'r maar nooit gebrek an zullen hebben! Noem je die jas versleten? Noem je die broek versleten? Ken merken dat u 'r geen kijk op heit.

SACHEL. Ik vergis me niet. M'n vingers ziën. Die ziën voor zes. De knoopsgaten zijn heelemaal uitgerafeld en wat heb 'k an 'n broek met afgetrapte randen?

EEN JOOD. Noem u dat uitgerafeld? Noem u dat afgetrapt? Was uw zuster maar hier! Wat doe 'k met die redeneering!

SACHEL. Rose — kom hier. Bekijk die jas is bij de lamp. Heb 'k recht as 'k zeg dat-ie versleten is?

ROSE (*de jas bekijkend*). Mooi is-ie niet. Maar zoo erg versleten, zoo héel erg...

SACHEL (*nijdig*). Wat niet versleten! Ben jij blind? Houen jullie me voor de gek! Had ik me óogen, dan had ik jou niet noodig, jou niet, niemand niet! Is 't niet ongelukkig genoeg dat 'k blind ben? An me vijanden ben ik overgeleverd. Nou staan ze mekaar an te kijken of 'k 't zoo zie! Dievetuig! Maar bestelen laat ik me niet! Nog niet voor 'n cent! Geef hier die jas! (*betastend*). De knoopsgaten zijn

kapot.... Hier is 'n plek waar de wol 'r af is...
En de voering.... de voering.... kijk die gescheurde voering!.... En zoo'n stomme os ziet niks, wil niet zien!.... Geven we je daarvoor te vréten dat je mijn in me zak liegt!

ROSE. Ik lieg niet....

SACHEL. Jij liegt! Jullie liegt allemaal!

EEN JOOD. Wat doe 'k met dat geklets! Maakt Esther zoo'n spiktakel? Geef me honderdvijftig centen....

SACHEL. 'n Daalder? 'n Cent 'n kwaje dag meer as vier kwartjes.

EEN JOOD. Vier kwartjes? Dank je! Dan pak 'k 't weer in.

SACHEL. Ga je gang! Ik zal me geld in 't water gooien! Kom 'r ook niet met stelen an....

EEN JOOD. Nou, laten we zeggen vijf kwartjes. Ik heb 't nodig — me vrouw is ziek. Anders kreeg je 't nog voor geen drie....

SACHEL. Al was je heele familie ziek — ik geef niemeer as vier kwartjes. Vodden! Vuiligheid! Voor mijn part neem je 't mee. Zal me zorg zijn! Vraag wat 't mijn hindert. Nògh, wat begin ik nou!

EEN JOOD. Ik heb al m'n levensdagen nog nooit zoo'n hond gezien — weigert 'n kwartje meer voor 'n zieke vrouw (*inpakkend*). Dan breng 'k 't na Levi! Die heit nog 'n pietsie meelijden met 'n ongelukkig mensch!

SACHEL. Me zorg. Laat Levi z'n heil d'r in zien. Zoo'n *dalles* zal me afgestolen worden!

EEN JOOD. In Godsnaam! Og wat 'n uitzuiger!

Tweede Tooneel.

SACHEL. ROSE.

SACHEL (*snauwend*). Haast je da-je klaar komt! Stom-meling! Te beroerd om voor de duvel te dansen! Je had toch kennen helpen met te zeggen dat 't niks waard was! Je vreet 'r toch van mee! As ik 'n jódenmeid had — die — die zou léeper zijn.

ROSE (*schuw*). As 'k 'n jodin was, had 'k ook motten zeggen dat de jas zoo slecht niet was.

SACHEL. Wát motten? Wie vraagt je? Wie, hè? Hè?

ROSE. Ik lieg niet.... Dat doe 'k niet....

SACHEL. Hou je bek! As jij tien jaar bij me ben, begrijp je nòg niks! 't Zit niet in jullie kop. Is er

niet in te giéten. Wat draai je nou? Je heb niet in die hoek noodig.... Wat scharrel je?

ROSE. Ik veeg 't vuil bij mekaar.

SACHEL. Jij veegt? Jij veegt? Luilakken doe je, tijd vermorsen, dagdieven! — 'n Goeie jas, 'n kostelijke jas. — Ongeluk brengen jullie an. Geen haar zegen. Schiet op! Sta me niet an te kijken! (*Stilzwijgen*). Was jij op van nacht?

ROSE. Nee!

SACHEL. Waarom schrik je?

ROSE. Ik schrik niet.

SACHEL. Leugen! Leugen! Wàt dee je op?

ROSE. Ik ben niet op geweest.

SACHEL. Ik heb 't gehoord. De klok had geslagen. Je liep op je kousen, op de trap, in de gang.

ROSE (*schuw*). Niet waar.... Ik heb geslapen, ben me bed niet uit geweest.

SACHEL. Je liegt! Ik heb hóóren loopen.

ROSE. Ik niet.... Ik niet....

SACHEL. Je deur heeft gekraakt — je ben in de gang

geweest en de trap af tot an de deur van de winkel.
— Die was op slot. Die was op slot! Wat wou je?
Ik laat me niet bestelen. As 'k iets mis al is 't de
knop van 'n speld, dan, dàn, dàn ben je 'r bij, dan
ben j'r voor jàren bij — versta je....

ROSE.... Ik bèn niet op geweest.

SACHEL. Kom hier! Heelemaal hier. Dichter bij. Nog
dichter. Waar is je hand? Zoo. Zeg 't nou nòg is!

ROSE (*angstig*). Ik ben niet op geweest! Waarachtig
niet. Geen oogenblik. Ik heb....

SACHEL. Je liegt! Je hand beeft! Tuig! Tuig! Maar ik
lèt op je. Geen beweging maak je, of 'k zie 't. En
as 'k je snap, laat 'k je 'r uit slépen of 'k zal geen
gezond uur meer hebben!

ROSE (*voortwerkend*). Ik zou niet weten, waarom ik op
zou staan — wàt 'k in de winkel nodig zou hebben.

SACHEL. Jij zou niet weten! Jij! Bij tijen willen jullie
me doen gelooven, dat 'k gek ben, hiet je liegen
wat m'n óoren zien! Dat God jullie straffe met mijn
straf, dat jullie oogen wegwijnen zooas de mijne
weggekwijnd zijn, dat jullie zoeken in die verdoemde
nacht, zooas ik zoek elk uur, elken dag! 't Is om
te huilen! 't Is om je handen te heffen tegen God
— altijd nacht en vijanden om je heen, vijanden die
je niet zièt, vijanden die zich niet hoeven te verber-

gen, vijanden die spotten zonder dat je d'r spot ziet,
vijanden die lachen zonder dat je d'r lach ziet,
vijanden die je vóélt, hier, daar, overal, vijanden
met stemmen, waarin de leugen vastgevreten ligt...

ROSE.... Ik ben geen vijand.

SACHEL. Ik ken jou niet, weet niet wie je ben. Nooit
zag ik je gezicht, nooit je oogen. Pas heb je tegen
me samen gespannen met die kleeren, misschien wel
wat van 'm angenommen! Je stond zoo dicht bij 'm...

ROSE. Nee! Niewaar!

SACHEL. En vannacht heb 'k je hóóren loopen. Wat
dee je? Wat wou je? Je hād niet op te zijn. Wat
dee je op de trap en benejen? Daar denk ik over,
daar tob 'k over òmdat je liegt. Nòu zit 'r wat
achter. As je gezeid had: ik wàs op, ik was ziek
— dan — had 'k je geloofd, was 't uit geweest,
heelemaal uit. Maar je wil me wijsmaken dat 'k niks
heb gehoord! Ik niks hooren! Ik, die op m'n ooren
leef!

ROSE (*aarzelend*). Ik was ziek — vannacht.

SACHEL. Dus je wàs op.

ROSE. Ik was....

SACHEL. Waaróm zeg je dat nou pas?

ROSE. Weet 't niet. Ik was bang.

SACHEL. Bang voor wát?

ROSE. Bang voor.... Bang voor.... Ik kan me niet bewegen of 'k wor afgesnauwd.... Ik durf niks meer zeggen.... Ik was bang — omdat 'k dacht je wakker gemaakt te hebben.

SACHEL. Zoo. Zoo. Maar de trãp. Wat dee je op de trap?

ROSE. Dat herinner 'k me niet....

SACHEL. Ik vertrouw jou niet.... Jij ben 's nachts nooit ziek.... En je liegen, je verdomde liegen... Je kon wel 'n ànder plan hebben gehad....

ROSE. 'n Plan?...

SACHEL. Praat niet zoo onnoozel! Wie zegt me dat je niet stelen wou? (*Stilzwijgen*). Nou? Zeg je niks?

ROSE. Wát mot 'k zeggen?

SACHEL. Zoo. Zoo. Ze houdt d'r mond. Dan weet ze dat 'k héélemaal in 't donker zit. — Nou? Nou?

ROSE. Ik heb niks te zeggen. 't Is te geméén om zoo iets te denken.

SACHEL. Te gemeen? Te gemeen! Gemeen is 'n ouwe man bedriegen en beliegen.

ROSE. Dat heb 'k nooit gedaan.

SACHEL. Ik vertrouw jullie niet, me zuster niet, me zoon niet, niemand niet! Tuig, allemaal tuig!

Derde Tooneel.

SACHEL. ROSE. ESTHER.

ESTHER. Wat schreeuwt-ie weer? Je ben op 'n uur afstand te hooren. De buren motten wat van ons denken....

SACHEL. De buren! De buren! Wat gaan mijn de buren an!

ESTHER. Wat hem de buren angaan? Nee, wat zeg je me daàr van? Wat hèm de buren angaan?... 'k Zou zegge dat ze je niks angaan! Og, is me dàt 'n spik-takel! Lastige ouwe! 't Verstand komt ook niet met je jaren!

SACHEL. Jullie zijn me haast kwijt. Je heb zoo lang niet meer last van me!

ESTHER. Wie legt je wat in de weg! Wie doet je wat? Jij schreeuwt maar. Jij schreeuwt 't heele huis bij mekaar. As je dan schreeuwt, schreeuw dan met reden.

SACHEL. Met réden? Dûizende reden heb 'k. Was daar niet 'n koopman met 'n partijtje negotie

hier en jaagt zoo'n stomme meid 'm de deur niet uit? Blijf jij daar kalm bij. Zeg jij niks!

ESTHER. Wat heit ze d'r van noodig?

SACHEL. As 'k 'r vraag om 't bij de lamp te bekijken, zeit ze dat 't zoo slecht niet is — as ze pas heit hooren zeggen dat de franje 'r bij hangt.

ROSE. Ik wist niet beter.

ESTHER. En às ze 't gedaan heit, lastige ouwe, dee ze 't toch niet met opzet? Wor je arm van één partijtje? In gosnaam strákkies wat anders! Hóe ken 'n blinde zich zóo de sappel maken? Wat schiet je 'r mee op?

SACHEL... Smoezen jullie maar... Ik voel wat ik voel. Ik heb 't bij mekaar geschraapt uit hoeken en gaten. Krom heb 'k gelegen voor die paar centen. Me vrouw zaliger, dié, dié, heit me gehòlpen tot an d'r sterfbed. Jullie verstaan de handel niet. 'n Zoon die nooit bij de affaire is, 'n zuster die àlles te duur inkoopt, as *ik* 'r niet bij zit, as *ik* niet elke rooie duit met tängen vasthou! Bloed zweet 'k!

ESTHER. Zweet wat anders! Hij zweet bloed! Zweet geen bloed, nar! Alles komt terecht as je maar niet lastig ben — Doe de luiken voor de ramen, Roos.

SACHEL. Zij niet. Dat mot jij doen of Rafaël. Zij verstaat 't niet.

ESTHER. Verstaat zij 't niet? Doet ze 't niet elke avond?
Wat mankeert jou toch? Ga je gang, Roos.

SACHEL. Zij niet! Zij niet! As ze de pennen vergeet!

ESTHER. Die vergeet ze toch nooit.

SACHEL. Stoor je niet an me! Groot gelijk. Tot 't te laat is.

ESTHER. God allemachtig — wat heit die man 't van
avond op z'n heupen! (*Rose doet de luiken voor*).
D'r komt zeker onweer los met die warmte. Ik heb
't honds warm. Zouen we niet beter doen voor de
deur 'n luch-ie te scheppen?

SACHEL. Dank jou voor je luchie. Ik heb ijskouwe voeten.

ESTHER. Ijskouwe voeten? Hoe is 't mogelijk? Hoe
komt iemand an ijskouwe voeten? D'r hangt 'n lucht
om te stikken. Ik zweet me dood! (*gaat bij de onder-
deur zitten*).

SACHEL. Heb je gekeken of de pennen....

ESTHER. Maak je niet ongerust! Alles komt in orde.

SACHEL. Op 't linkerraam zit-ie nog niet.

ESTHER. Ze zal 'm 'r wel opdoen....

SACHEL. Ben je bij Abram geweest?

ESTHER. 'n Loop voor niks! Had de heele boel verkocht. Vanmiddag al.

SACHEL. Was Rafaël 'r dan niet geweest?

ESTHER. Rafaël? Rafaël? As-diè wat belooft, komt 'r eerst zeker niks van! Was 'r heelemaal niet geweest! Je mot 't van je kinderen hebben. Geeft me wonder dat-ie nog thuis eet! 'k Zal z'n koffie op de stoep zetten, dan hoeft-ie niet binnen te kommen.

SACHEL. Had 'r zelf heengegaan van morgen!... 'n Heele partij goed na de maan!

ESTHER. Og, wat zal 'k antwoord geven op jouw gezanik! Mot ik j'ouw zoon achterna loopen? 'k Heb niet genoeg te doen! Ken ik helpe dat-ie te lui is om 'n poot te verzetten? Zoo'n leeglooper! As-die eenmaal belooft bij Abram an te gaan, ken ik dan ruike dat-ie niet gaat? 'k Zal 'm an 'n handje nemen! 'k Zal 'm op me arm d'r na toe dragen! Wat zeg je me daàr van!

SACHEL. Met al jouw gesmoes — de pen is niet op 't raam....

ESTHER. Wat wil die man toch van avond van de pen! Ze halen hier niks weg. En mijn zeker niet: ik eet te veel. En as ze jou stelen, brengen ze je over 'n uur terug. Je ben te lastig. Klaar, Roos?

ROSE. Alles is klaar. Heb u mij nog noodig?

ESTHER. Zet water op voor de koffie. En kom ook 'n luchie scheppen. 't Is om te bezwijken. En... en... geef me broer 'n heete stoof voor z'n kouwe voeten!

SACHEL. Spot maar! Spot met 'n blind man! Ik ben nog niet genoeg bezocht!

ESTHER. Daar heb je me waarachtig Aaron! Wat doe jij hier?

Vierde Tooneel.

AARON. ESTHER. SACHEL. ROSE.

AARON. Wat ik hier doe? Beetje handel!

ESTHER. Mot je daarvoor zoo laat kommen? 't Is kinderen-bedtijd.

AARON. Kinderenbedtijd? Noem je negen uur kinderen-bedtijd? Voor handel is 't nooit te laat. Al wou 'k in de nacht kommen! Wat jij, Sachel? Zal 't nooit vergeten, toen we jong waren, dreven we in 't hartje van de nacht nòg handel. En wat 'n gezevende tijd. Weet je Sachel met die verkooping van de marine, hoe we om vier uur 's morgens opzaten met Jozef en Meijer? Toen konden we zeggen: we hebben 'n paar droge centen verdiend — kwamen we met 'n stuk geld thuis. Nou is de handel gedaan. Ze weten nie-meer wat handel is! 't Wordt *dalles* troef.

ESTHER. Beklaag je! Klagers hebben geen nood. Je ken nog 'n boel van je vet verliezen vóór je mager wordt.

AARON. Waar staat geschreven dat *ik* me vet mot verliezen? (*tot Sachel*) 'k Heb 'n partijtje afval van wol.

SACHEL. Afval van wol? Niks voor mijn.

AARON. Niks voor jou? Hij weet nog niet eens wat 't is! Heb 'n monstertje meegebracht. Laat zich aardig fijn voelen.

SACHEL. Niks voor mijn. D'r loopt 'n katoenen draad door! Hoor hoe 't kraakt as je 't scheurt.

AARON. Maak mijn wat wijs. Geen krummel katoenen draad! Wat zeg jij, Esther?

ESTHER. Geen katoenen draad? Noem je dàt wol? En dat?

AARON. Is dat katoen? Je heb 'r geen verstand van! Dat noemt zij katoen! Kijk hoe 't brandt! Ruikt dat na wol of na katoen? Je zel mijn wat opdringen! Nog geen pietsie zit 'r in! De fijnste wol! Over de heele wereld vin je zoo'n fijne wol niet!

SACHEL. Hij maakt zich druk! Over wie maak jij je druk? Toen 'k 'n kind van twee jaar was, wist 'k 't onderscheid! Engelsch laken, anders niks!

AARON. Engelsch laken? Zoo zal jij gelukkig blijven en ik 'n goeie week hebben, as dat Engelsch laken is.

ESTHER. Heb je niks anders....?

AARON. Is dāt dan niks? Heb 'r 'n heele partij van
— over de twintig pakken. Pracht van 'n goed.
Reusachtig.

SACHEL. Niks voor mijn.

(Rose op met koffie).

ESTHER. Bakkie koffie, Aaron?

AARON. Geef me 'n kommetje.

ESTHER. Boterkoekie? Eigen gebak.

AARON. Geef me 'n brokkie.

(Rose gaat bij de open deur zitten).

ESTHER. Smaakt ze? Heb 'r anderhalf pond boter in.

AARON. Z'is ook aardig fijn. 't Is of me dochter Rebecca 'r geen slag van krijgen kan. Je heb 'n goeie hand van suiker. Rebecca maakt ze te zoet of heelemaal geen suiker. En altijd half gaar. Nooit zal ze zoo knappen as jouw *kiks*. — Nou, hoe is 't, kennen me handelen?

SACHEL. Hoeveel mot je 'r voor?

AARON. Zeg wat ze jou waard is.

SACHEL. Ik doe geen bod. Jij ken beter vragen as ik biejen.

ESTHER. Ach, wat motten wij 'r mee doen? Wat heb je 'r an? — Is je dochter Rebecca al beter?

AARON. Zoo gezond as 'n visch. Mankeert niks meer. Rafaël niet thuis?

SACHEL. Natuurlijk bij de weg.

AARON. Heit-ie ongelijk? Wat heit-ie hier? Wat mot zoo'n jonge jongen altijd thuis zitten?

SACHEL. Wat had ik toen 'k jong was? Wat had jij toen je jong was? Op 'n klein kamertje woonde 'k met vijf broertjes en zussies en me ouwers en me grootmoeder. Gebrek en honger heb 'k gelejen. Gevòchten hebben we om 'n korst brood. Op 'n morgen ben 'k wakker geworden — met z'n vieren slieden we op de grond — en — en 'n zussie lag dood naast me. Zal 't nooit vergeten — pakte d'r hand — ijskoud. Voel 'k nòg! Van gebrek is me grootmoeder gestorven. In één jaar zijn 'r drie kinderen begraven. Ik heb wat meegemaakt. 't Is 'n wonder dat 'k nog léef, dat Esther nog leeft.... Wat heit zich mijn zoon te beklàgen? Die kent geen gebrek. Die kent geen zorg. De tijd is veranderd. Zoo vrij as 'n christen loopt-ie door de stad, komt op allemaal plaatsen waarvan ik nooit gedroomd heb, waar wij joden, vroeger, ons niet konden vertoonen. 'n Halve christen is-ie

geworden. Ik beleef niet veel vreugd an 'm....
Soms lijkt 't of 'k geen kind heb.

AARON. Je mot 't zoo zwaar niet opnemen. Jeugd, niks
as jeugd. As-ie maar eenmaal 'n meissie heit.

ESTHER. Zeg 'k zoo dikwels. Maar hij kijkt niet na
meissies.

AARON. Dan motten jüllie voor hèm kijken. — Nou,
doen me handel? Wat is 't je waard?

SACHEL. Waard is 't me niks. Maar as 'k je 'r 'n
plezier mee doe....

AARON. Ja, je bewijst me 'n dienst! Overal kan 'k
't kwijt.

SACHEL. Nou, dan niet. In Godsnaam!

ESTHER. Wi-je nog 'n kommetje?

AARON. As je heb.

ESTHER. Nog wel tien.

SACHEL. Wat blijft-ie uit!

AARON. Wie?

SACHEL. Hij....

AARON. Over wat maak je je ongerust? 't Is geen kind,
loopt in geen zeven sloten gelijk.

SACHEL. Vanmorgen zou-die bij Abram angaan....
Bij Abram is-ie niet geweest. De heele dag heb 'k
'm niet gezien. As 'm maar niks overkomen is.

ESTHER. D'r overkomt 'm wat! 'n Luilak! 'n Niksnut!

AARON. As-die maar eerst tróúwt.

ESTHER. Heb jij 'n meissie voor 'm?

AARON. D'r zijn 'r zoo'n boel. 'n Knappe jongen, die
centen anbrengt.

SACHEL. Centen? Centen? Ik klee me niet uit voor 'k
na bed ga.

AARON. Wat doet dat 'r toe? Rafaël is je eenige zoon.
En je zal 'm toch wel wát meegeven?

SACHEL. As 't meissie wat meebrengt.... Ik heb niet
me heele leven gewerkt voor 'n vreemde.... Ik
geef 'n andermans kind niet te eten.

AARON. Hij mot trouwen.

ESTHER. Ja — as die getrouwd is....

SACHEL. Trouwen? Met wie? Van mijn zaak kennen
geen twee gezinnen leven. De verdiensten leveren

tegenswoordig nog al wat op! Ik zou wel willen dat-ie trouwde. Maar 't meissie mot minstes vijfduizend gulden meebrengen. Geen cent minder.

AARON. Vijfduizend gulden! Bagatel! Vijfduizend gulden! Mot 'n ander zich voor jóú uitkleeejen? Wie geeft 'n meissie vijfduizend gulden mee? 't Is daar 'n prinses! Jouw zoon is toch ook geen graaf? Hij durft! Wat 'n brutaaligheid!

ESTHER. Om wat maak jij je kwaad? 't Is toch bij wijze van spreken?

SACHEL. En ik doe 't geen cent minder as vijfduizend! En as ze maar 'n spetje, 'n kleinigheid mankeert, mot ze mèer inbrengen!

AARON. Dat ken 'k niet uitstaan! Hij vraagt! En as 'r nou is iemand zoo gek is om z'n dochter zoo'n kapitaal mee te geven, wat krijgt jouw zoon?

SACHEL. Mijn zoon geef 'k niks. Die zit in de zaak.

AARON. Wat zeg je me daarvan? Hij wil zich niet uitkleeejen voor die na bed gaat en 'n ander zet-ie 't mes op de keel. Wat 'n onzin! Dat gaat niet. Jij alles en 'n ander niks!

SACHEL. Waar bemoei jij je mee? Vraag ik jou wat?

AARON. Nou — nee! Mijn me zorg! (*Stilte*) Nou, doe je 'n bod op de wol? Zoo'n fijne partij zie je in geen jaren terug. Voel wat 'n goed!

SACHEL. Jij weet wat 't jou ingekocht kost.

AARON. Esther — zeg jij 't dan!

ESTHER. Ik? God zal me beware! Ik zeg niks.

AARON. Zij zegt niks. Hij zegt niks. Zoo kommen we
'n boel verder. Wil je de heele partij in de roest?

SACHEL. Zou je danken.

AARON. Wat is 't je waard?

SACHEL. Ik geef je twee gulden de honderd kilo.

AARON. Daar heb 'k jou voor noodig! Dank je wel!
Ben 'r met stelen an gekomen! Omdat 'r 'n
klein stukkie Engelsch doorloopt ken je 't krijgen
voor vier.

SACHEL. Néé! Je wor bedankt. Voor vier ken je 't
van mijn krijgen.

AARON. Dan niet! — Wat is 't kolossaal heet, hè?
En die koffie maakt je zoo warm. Geef mijn nog
'n brokkie van je koek.

ESTHER. Je schijnt ze te lusten.

AARON. Hoe is 't nou mogelijk dat mijn Rebecca ze
nooit zóó maakt en anders mot je d'r zien! —
Wat doe je 'r allemaal in?

ESTHER. Laat Rebecca maar is hier kommen, zal 'k 't 'r wel leeren. Wat zal 'k 't jou zeggen? Je heb 'r tóch geen verstand van. 'n Goed meissie is 't, 'n best meissie, je dochter. Waarachtig, ik hou van 'r.

AARON. Dat zal waar wezen. De man die d'r trouwt heit 'n huisvrouw an d'r. Ze ken van alles, van alles! Met recht wat d'r oogen zien, kennen d'r handen. Je ken 't zoo gek niet prakkizeeren of ze verstaat 't. Ze wascht, ze plast, ze kookt, ze smookt! En pienter in de winkel! Reusachtig. D'r is geen vrouw die 't 'r verbetert! Precies me vrouw zaliger. Tot d'r eigen japonnen maakt ze. En je mot 'r zien schrijven. Kolossaal. 'n Rijkeluiskind doet 't 'r niet na.

SACHEL. Da's allemaal mooi. Maar as ze geen geld heit blijft ze tóch zitten.

AARON. Geen geld? Geen geld? Je zel 't èlk jaar overleggen wat 'k 'r mee geef.

SACHEL. En wat kan jij 'r meegeven? Elke som geld heb je noodig voor je zaak.

AARON. Nou — drie bankies van duizend heb 'k altijd voor d'r over. (*Een stilte*).

ESTHER. Puf! Wat is 't heet! Kwam 'r maar 'n tochie! Verbeel je: hij heit ijskouwe voeten! .

AARON. Zal van 't stilzitten kommen.

SACHEL. Drie bankies van duizend. Drie bankies...
Denk jij dat daar 'n rèchtschapen man voor komt?

AARON (*driftig*). En denk jij dat 'n vrouw met vijfduizend gulden voor jóuw zoon klaar staat?

SACHEL. 't Most mijn zoon niet overkomen 'n vrouw te nemen met drieduizend gulden!

AARON. En wie praat 'r van jóuw zoon? — Ik geef mijn dochter drieduizend en 'n uitzet van alles twaalf. 'k Hoef me hand niet om te draaien of an elke vinger heit ze d'r tien. Ze is maar niet knap. 'n Figuur en 'n oogen! Oogen as 'n paar sterren. Geregeld 'n christen dame. Je mot 'r zien as ze angekleed is. Denken ze allemaal: 't Is 'n fransche vrouw!

ESTHER. Ja dat weet ik — 't is 'n engel. Ik heb 't al zoo lang gezeid.

AARON. Nou, geef je drie gulden? Voor drie gulden heb je 'n koopie, verlies 'k 'r de helft an.

SACHEL. Denk 'r niet an. Wat 'k gezeid heb.

AARON. Dan doene me geen zaken — Waar blijft nou die Rafaël?

SACHEL. God weet waar die zit.

ESTHER. Rebecca zou 'n *tof* meissie voor 'm zijn.

AARON. Ik geef geen vijfduizend!

SACHEL. Jij geeft geen vijfduizend en ik geef geen
zoon.

AARON. Hij geeft z'n zoon niet! Die is goed! Heb ik
jou wat gevraagd?

SACHEL (*nijdig*). Heb ik wat met jouw dochter noodig?

AARON. Mijn dochter! Mijn dochter daar ben 'k trotsch
op! D'r naam mag ik noemen!

SACHEL (*nijdig*). Wat heb ik an die praatjes! Doe
jij met je dochter wat jij wil! Vraag ik jou om raad?

AARON (*nijdig*). Maakt 'n drukte van z'n zoon! 'n Jon-
gen die te lui is om z'n pooten op te tillen, slen-
tert de heele dag bij de weg!

SACHEL. Geef jij 'm te eten? Heb jij d'r last van?

AARON. En voor zóó'n jongen maakt-ie 'n bereddering
van belang!

ESTHER. Jullie lijken wel gek! Over wát maak je je
warm? Is 't niet warm genoeg? Wat 'n onzin! Over-
leggen jullie kàlm. De gekheid om je zoo op te
winden! Rebecca is 'n gezegend meissie, Rafaël 'n
goeie jongen, maar mot 'n flinke vrouw hebben, die
'm leidt. Redeneeren jullie verstandig. 't Geld komt
in orde. Sachel is zoo kwaad niet as-die d'r uitziet.

't Geeft wat duizend gulden meer of minder, 't komt toch alles låter terecht?

SACHEL. Zij gééft! Wie geeft jou? Gooit met duizend gulden of 't daar niks is!

ESTHER. Dwarskop, wat maak je je de sappel? As jij je eenige zoon an zijn eenige dochter geeft, blijft 't toch in de familie!

SACHEL. En ik geef 'n andermanskind niet te eten!

AARON. Wat zeg je me van zoo'n stijfkop, van zoo'n geweldenaar!

ESTHER. Laat 'm maar gaan, 't komt in orde. Ik mot je eerlijk bekennen: beter meissie weet 'k niet voor 'm. Nou is Sachel 'r tegen en morgen dankt-ie God dat-ie 't gedaan heit. Laat-ie 'r maar eerst over slåpen. Ik ken 'm.

SACHEL. Ken je begriipen! D'r komt hier geen schoondochter onder de vijfduizend gulden over de vloer!....

ESTHER. Weet je wat je doet, deel 't verschil!

AARON. Dank je. Geen cent meer of minder. Drie duizend gulden en van alles twaalf. Wat zal 'k meer geven? 't Is toch voor 'n begin? As 'k sterf krijgt ze toch alles?

ESTHER. Ik weet goeie raad: nemen jullie 't 'n paar dagen in handen en zeg dan ja of nee.

SACHEL. Bedenken kost niks — maar ik doe 't tòch niet.

ESTHER (*knipoogend tegen Aaron*). Laat maar gaan.
As ik je nou zeg: 't komt in orde.

AARON. Goed. Mijn goed. Dan tot overmorgen. Nou, de wol wil je niet hebben?

SACHEL. Voor de prijs die 'k genoemd heb.

AARON. 'k Smijt ze nog net zoo lief in 't water! Men kan met jou tegenswoordig niet meer handele! Doe 'r vijftig centen bij en ze is voor jou.

SACHEL. Geen cent!

ESTHER. Praten jullie daar nou ook overmorgen over.
As 't eene in orde komt, komt 't andere vanzelf in orde. 't Is nou toch zoo laat!

AARON. Nou, goeien avond dan. Misschien ben je later beter te spreken.

SACHEL. Goeien avond.

ESTHER. Pas op val niet! Denk an 't stoepie.

Vijfde Tooneel.

ESTHER. SACHEL. ROSE.

SACHEL. D'r komt niks van. Geen zier. 'k Heb hèm noodig! Og!

ESTHER. 't Mot toch eéns gebeuren? Wat wil je meer?
't Is 'n knap meissie, 'n mooi meissie.

SACHEL. En ik doe 't niet. 'k Heb me heele leven lang de boel niet bij mekaar motten schràpen voor niks! 'k Heb de tijd!

ESTHER. Jij heb de tijd — jij 'n man op jaren? As je God-beware wat overkomt, weet je heelemaal niet wat-je krijgt.

SACHEL. Overkomt? Overkomt? Ik ga nog niet dood. Ik denk 'r niet an.

ESTHER. Veel kan je zeggen. Je ben elk oogenblik in God's hand. Wie weet 't eene uur wat 't andere gebeurt.

SACHEL (*vinnig*). Daar wil ik niet van hooren. Hou je mond. Beschrie me niet! Ik ga nog niet dood. Waarom zou 'k dood gaan! Waarom? Je zou 't wel willen, wat? Dan kon je doen en laten wat je wou.

Dan had je de beschikking over alles. Dan kon je met geld smijten, mijn geld, mijn gèld! Wat hebben jullie 'r voor gedaan? Niks! DoodvreTERS zijn jullie, jij, hij, allemaal!

ESTHER. Wat win je je nou weer op? Wie legt je 'n stroo in de weg.

SACHEL (*kort*). Praat dan niet van dood! Je maakt me niet bang. Ik bèn niet bang. Ik overleef jullie allemaal!

ESTHER. Zooveel te beter. Voor mijn part honderd jaar. Wat ben je weer lÀstig! Roos neem de koffieboel mee. Hoor je niet?

ROSE. Ja, ja. Hier ben 'k.

ESTHER. Wat heb jij 'n rooie oogen. Heb je gehuild?

ROSE. Ik? Nee. Hoe kom u 'r op?

ESTHER. Heb jij nièt gehuild? Heb jij niet gehuild?

ROSE. Nee.

ESTHER. Na, mot je zelf weten! Ga na je bed.

SACHEL. Heb je de pennen op de luiken gedaan?
Nou? Nou?

ESTHER. Wat snauw je toch! De pennen zitten 'r op.
Ga 't zelf voelen as je 't niet gelooft.

(*Rose af*).

SACHEL. Dat zal ik ook. Ik heb 'r m'n reden voor.
Vannacht heb 'k hooren loopen.

ESTHER. Ik ook! En mot je dààrom de sjikse zoo
wantrouwen? Rafaël is op geweest.

SACHEL. Niet waar! Niet waar! De meid was op!

ESTHER. Alles weisz me scheintje! 'k Zal je maar
laten praten. Wat zal 'k me nog langer moeilijk
maken met jou!

ZESDE TOONEEL.

RAFAËL. ESTHER. SACHEL. ROSE.

RAFAËL. Goeien avond. — Ik zeg goeien avond.

SACHEL. Dat hoor 'k. Zeg liever goeien nacht!

ESTHER. Goeien avond! Meneer zeit goeien avond.
't Lijkt hier 'n kosthuis! Meneer doet ons de éér
an te kommen slapen!

RAFAËL. Ik heb me verlaat. Ben je ongerust geweest,
vader? Vader? Hoor je me niet? Kun je geen ant-
woord geven? Ook goed.

ESTHER. Gelijk heit-ie dat-ie z'n mond houdt. Van
mijn kreeg je ook geen boe, geen ba. Wat ben
jij voor 'n zoon? Zou bij Abram angaan — is niet
bij Abram geweest! Je most mijn zoon wezen!

SACHEL. Waar heb jij uitgehangen?

RAFAËL (*verstrooid*). Wat doet dat 'r toe? 'k Heb dat van Abram vergeten. Spijt me. Met opzet heb 'k 't niet gedaan.

ESTHER. Hij vertelt wat! Geen opzet — wèl opzet! Komt 'r wat op an!

SACHEL. 'k Heb je gevraagd wáar je gezeten heb de godganschelijke dag — en je praat 'r om heen....

RAFAËL. Mot ik van álles uitleg geven? Ik ben hier en daar en overal geweest — de tijd is omgevlogen. (*vermoeid*). Heb je wat te eten, tante? 'k Heb honger.

ESTHER. Wou je dat 'k nou nog ging dekken? Ik zou je danken. Kom op tijd!

SACHEL. Nou nog eten? Nou wordt 'r niet meer gegeten.

RAFAËL. Goed. 'k Zal zelf 'n stuk brood nemen.

SACHEL. God, wat straf je me zwaar! Op me ouwen dag overgeleverd an vréémden! As je moeder-zaliger je zien kon, as ze zien kon hoe jij je blinden vader mishandelt, mis-han-delt, dan, dan, dan....

RAFAËL (*rustig*). Laat moeder 'r buiten. Je hoeft geen herinneringen wakker te maken. Ik was op 't graf.

ESTHER. Hij was op d'r graf! 't Is toch geen jaar-tijd? Was 'r nièt gegaan....

RAFAËL (*haalt de schouders op*). . . . Ik was op 't graf, uren lang, heb zitten suffen en droomen. Da's alles. De zerk is weggezakt, vader. Je kan de plek haast niet meer vinden. D'r groeit van alles. 'k Heb wat bloemen meegebracht. Hier heb je ze. D'r mag wel 'n nieuwe zerk komen.

SACHEL. Jij ben krankzinnig, jij ben gèk! Ik wil jouw bloemen niet! Wèg met jouw bloemen! Was teruggekomen zooas 't je pàste! Had niet je dag verluierd, je dag verslinderd met onzin — ònzin, zeg ik! Gister ben je niet thuis geweest, had je 'n uitvlucht! Eergister heb je geen vin verroerd! Zóo alle dagen die God geeft! Ben jij 'n zoon? Denk jij 'r an dat je 'n blinden vader heb, dat 't ongeluk me vervolgt, dat Levi en Abram en zoo'n koopman-van-niks as Aaron — alles naar zich toeschleppen, dat m'n zaak verloopt, m'n goeie zaak, m'n zàák, waarvoor ik gezweet heb, m'n zaak, m'n zaak! Ik kan 'r bij huilen! Op m'n ouwen dag ken 'k bedelen gaan! Heb 'k je daarvoor grootgebracht!

ESTHER. Trek 't je toch niet zoo an! Mot je om zóó'n zoon grienen?

SACHEL. God straft me wel! Heb ik 't brood niet uit me mond gespaard toen-die 'n kind was? Hebben z'n moeder-zaliger en ik niet kromgelegen om 'm groot te

brengen! Heeft-ie geen scholen bezocht en talen geleerd, waarvan wij nooit gehoord hebben! Hebben we ons niet voor 'm uitgekleeft, bij 'm gewaakt als die ziek was, ons alles ontzegd om 't hem goed te laten gaan! En nou? Wat heb ik nou? Nou ken ik alléén rondwormen! An niemand steun! Nou ken 'k verrèkken! Nou mot 'k wachten tot ze hiér kommen met handel — me laten bedriegen — me laten bestelen!

RAFAËL. Dat 's niet mijn schuld.

SACHEL. Niet zijn schuld! Ik ken 'm vasthouden! Ik ken 'm daar dwingen thuis te blijven en voor mijn te kijken!

RAFAËL. 'k Heb over die dingen gedacht, van middag nog — en je heb gelijk — maar anders worden kan 't niet, nou niet, nooit meer.

ESTHER. Stapelmesjogge!

SACHEL (*hard*). En wáarom niet?

RAFAËL. Dat kan 'k niet zeggen....

SACHEL. Jij liègt! Jij heb iets buitenshuis, dat ik niet weten mag, dat je verbergt!

RAFAËL. Nee.

SACHEL. Zeg op! Zeg op: je mag alles zeggen!

ESTHER. Geheimen? Zallen me geheimen zijn! Nog geen dubbeltje zijn ze me waard! As die niks zeit, weet ik nog genoeg!

SACHEL. Op 't graf van z'n moeder heit-ie gedacht! Hahaha! Op 't graf van je moeder most jij niet durven kommen!

RAFAËL. Waarom zullen we zóó tegenover elkander staan? Ik zal 't je niet lang meer lastig maken.

SACHEL. Wat? Wát zeit-ie?

ESTHER. Schtos! Schtos!

RAFAËL. Ik ga weg.

SACHEL. Jij gaat weg? Jij gaat weg? Zeit-ie dat Esther?

RAFAËL. 't Is beter vrindschappelijk van mekaar te gaan. Over heftige dingen hebben we later allemaal spijt.

SACHEL. Hahaha! Hahaha! Nou is alles in orde! O! O! O! Voel jij dan niks as je m'n oogen ziet?

RAFAËL. Vróéger gaven die me onrust, angst, wroeging, — hoe zal ik 't noemen? — vroeger had ik alles voor je kunnen doen — in den tijd toen ik jong, jij hulpeloos was — vroeger zou 'k geen seconde rust hebben gehad, als 'k tranen in je arme oogen had gezien — vroeger zou 'k me de haren uit 't hoofd hebben getrokken bij de gedachte — enkel

bij de gedachte — jou displezier te doen... Nou is dat ùit me — 'r heelemaal uit — je heb 't 'r uit getràpt!

SACHEL. Ik? Ik? Wat heb ik joù gedaan? Wat? Wat?

RAFAËL. Nee. Ik wil niks verwijten. Je ben 'r niet verantwoordelijk voor. Je heb 't zèlf geleerd....

ESTHER. *Ik* ga naar bed. *Ik* heb genoeg van die kinderpraat! Zal ik me nachtrust geven an dåt gekles! Hij wil wèg: laat 'm gaan! 'k Dacht dat je wijzer was. Praatjes, uitvluchten, smoesies! Mòrgen vraagt-ie je weer centen! Jouw zoon is 'n klaplooper — nou wéet je 't.

SACHEL. Ze heit gelijk! Wat stoor ik me an joùw gekkepraat. 'r Komt 'n end an me geduld! 'k Heb 't lang genoeg gekropt. Lång genoeg!

RAFAËL. Dreig niet, vader! Ik zei je toch dat ik 'n besluit heb genomen — 'n besluit dat zóó vaststaat, dat niemand 'r iets an veranderen kan. Ik ga weg. Heel gauw. Ik maak jullie ongelukkig. Jullie mij. 'k Weet geen àndre oplossing.

SACHEL. Waarom wil jij weg?

RAFAËL, Dat is mijn zaak.

SACHEL. Bloedhond! 'n Blinden vader an z'n lot overlaten! God zal je 'r voor bezoeken!

RAFAËL. Nee, vader. Ik voel me voor 't eerst sinds jaren weer rustig — nou ik mijn weg ga, nou 'k weet wát 'k doen moet.

SACHEL (*woest*). De reden, de reden! Je heb toch je gezonde hersens! Jij ben toch niet idioot! De reden!

RAFAËL. De reden — de reden. Sta je 'r zóo op? 't Zou voor ons² beter zijn, als 'k zweeg. Je wil dat ik spreek? Dan² zùl je hooren, dan zul je weten hoe 'k me hier ben gaan voelen als 'n ellendige — als 'n vreemde.

ESTHER. Ach wat 'n schtos! Wat doen me met z'n onzin!

RAFAËL. Laat me uitspreken, tante. Ik kijf niet, maak geen twist: 'k zeg de dingen kàlm — en als je 't voelen kan: 'n tikje wanhopig — 't ls niet zoolang geleden — 'k denk twee, drie — 'k weet 't niet — 't doet 'r niet toe..... Ik was 'n jongen, 'n kind. En 'k hield van je, vader. 'k Hield zièlsveel van je. Als 'k je tasten zag door den winkel, de bergplaatsen, dan moest ik haast snikken. Had ik je niet gekend met je oogen vol leven en opgewektheid? 't Was zoo schrikkelijk je àltijd in 't donker te denken. Soms kneep 'k m'n oogen dicht, hield m'n hand er voor, om 't licht af te sluiten — dan dacht ik: god, hoe afschuwelijk, hoe vreeselijk — hij heeft de dingen gekend zooals ik ze ken — nou moet-ie gissen, de vormen raden, de kleuren raden....

SACHEL. Hou je mond! Dàt vraag ik je niet!

RAFAËL. Toen kwam de dag..... 'n Vrijdag, als vandaag — 'k Was begonnen je in de zaak te helpen.... Je had 'n partij goed verkocht — 'k weet niet meer wàt. — De schuit lag voor de loods — de knechts stouwden de balen. 'k Ziè 't gebeuren. Jij stond bij de weegschaal. Je zag me niet: had me niet hooren loopen. Niemand zag me: 'k was in de scheemring van de loods. Jozef, de knecht, las 't gewicht — zelf schreef jij de getallen. Ik keek naar je met 'n zoo groote genegenheid, 'n zoo groot medelijden. Je had zooveel wil — je droeg 't ongeluk zoo dapper. 'k Zag je vingers bevend over 't papier bewegen — 'k wou naar je toekomen en zeggen: laat mij 't schrijven — vermoei je toch niet. Maar op eens zag ik iets, iets dat me dee schrikken, me terugdrong naar de scheemring. 'r Werd 'n baal gewogen — Jozef en de koopman bukten naar de gewichten — en terwijl — tastte je voet naar de schaal — bleef er op drukken. Ze wogen je voet mee. Niemand lette op je. Ze hadden vertrouwen in je blinde oogen. Je stal. Je was 'n dief....

ESTHER. Dat lieg je! 'k Zou me schamen zulke leugens te zeggen!

SACHEL. Laat 'm gaan.... Laat 'm uitspreken....

RAFAËL. Ik lieg niet! Loog ik maar! — ik dacht dat 'k me vergist had, bleef angstig wachten op 'n tweede

baal. — De baal kwam — werd op de bascuul geschoven — wéér bedrukte je voet 't blad — wéér nam je wat je niet toekwam. Ik hoorde den koopman verwonderd spreken dat de balen zoo zwaar waren; wantrouwig bekeek-ie de schaal. Jij, stond zwijgend, met gevouwen handen — je stond zóó verlaten, zóó rampzalig met je enkel-witte oogen, dat niemand aan jou dacht — 'n hulpeloze blinde. En bij elke schaal herhaalde je 't — óver de twintig maal. Twintig maal! Twintig maal je stelende voet en je dooie oogen, je bewusteloos meeleven, je misbruik maken van 'n ramp, je misbruik maken van 't meelij van andren! — Nou weet je een hoofdzaak. 'k Heb zitten huilen achter de loods — zoo mál was ik toen. Twee uur later zijn we naar de kerk gegaan, zooals elken Vrijdagavond. Je zat naast me. Ik bad niet. Telkens keek ik naar je oogen om er iets in te vinden, om er 'n uitdrukking in te zien — telkens zag ik het wit, 't wit zooals 't geglansd had toen je bij de bascuul naar den hemel stond te kijken. — 't Was 'n bleeke hemel met 'n ènkele streep: zóó, zóó sterk is 't me bijgebleven! — Van de kerk gingen we naar huis. De sjabbestafel wachtte. Je klaagde, dat 'k stil was. Ik wàs stil. Je zei b r o o g e. Je doopte 't brood in 't zout. En aldoor keek ik, kéék ik. 't Lamplicht scheen in je oogen. 't Lamplicht gaf 'r denzèlfden glans aan — als de hemel. Je wierp 'n glas om — wat nooit gebeurde. En 'k voelde niks. Je was geen blinde meer voor me. Je was 'n.... Je was 'n.... Waarom zal 'k verwijten, schimpen? 't Is gebeurd. Honderd keer na die eerste heb 'k 't zelfde gezien. Ik wou je vervangen, zèlf 't

goed wegen, afleveren. Jij wóú niet. Je maakte je kwaad. Nooit mocht ik aan de bascuul komen. Je beloog me. Je zei dat je niet werkloos kon blijven, dat je geen rust had als je stil moest zitten. En met Jozef samen — met je knecht lag je onder één deken! — bleef je de kooplui bestelen, bestelen... Laat me uitspreken! Langzaam heb 'k alles begrepen, ben 'k je — zòo is 't, vader — gaan minachten... 'n Blinde beklag ik zoo innig — 'n blinde zie 'k voor me als 'n mensch van wien God oneindige gelatenheid en berusting vraagt — 'n blinde zie 'k als iemand die voor de helft afscheid heeft genomen — van alles.... Jou zag 'k 't gèld, dat je bij elkaar schraapte, bestréelen, jou zag 'k vechten en worstlen om naar je toe te halen, jou zag ik dag aan dag — bedriegen. Hoe wouen je blinde oogen me dan wat doen? Hoe wou je voor me staan als 'n hulpelooze, als 'n — vader?

SACHEL. Doen andren anders?

RAFAËL (*triestig*). Ons héele volk is ontaard. ¹⁾

SACHEL. Als ik niet neem, nemen andren dan niet? Is dat geen händel? Maken zij geen misbruik van mijn ongeluk? Gaan wij niet elk uur achteruit? Kan jij eerlijk zijn — as ze je bestelen van alle kanten — bestelen an wicht — bestelen an kwaliteit? Is handel geen händel?

RAFAËL. Die andren heb 'k áltijd veracht — maar dat ik éens zou leeren jóúw ongeluk te vergeten.....

dat je áltijd voor me zou blijven de man — bij —
de — bascuul....

ESTHER. Veel heb 'k van me leven gehoord, maar zóó
iets.... Daar heb ik regulier verstomd van ge-
zeten. Waar haalt iemand de vuilheid vandaan! Ver-
wijt z'n ouwen vader dat-ie z'n best heit gedaan
voor z'n brood. Hij neemt niet as-ie krijgen kan!
Hij geeft gewicht toe! As je vader niet zoo gehan-
deld had, kon jij nou bedelen gaan! Og! Je zal 't
elk jaar verdienen wat ze òns bestolen hebben! Is
dat diefstal? Noem jij diefstal as je voor je brood
steelt? Dan is 'r in de heele stad geen eerlijke Jood
en geen eerlijke Chris! De een steelt op die manier,
de andere op die. Geen mensch is dief in z'n eigen
zak. Hoe wou jij handel drijven? En eet je d'r niet
van mee? Is zelf te lam om te werken en z'n ouwen
vader gooit-ie verwijten voor z'n voeten!

RAFAËL. Ik heb 't niet uitgelokt. Ik had m'n mond
gehouen. Maar nou 'k weg ga....

SACHEL. Jij gaat niet weg! Ik wil niet dat jij weggaat!
Waarom zou jij weggaan? 'k Heb toch niks op de
wereld! Heb 'k 'n misdaad begaan? As je oud en
wijs genoeg ben, zal je begrijpen wat händel is.
Bijt je ze niet van je af — dan sta je binnen 'n
jaar op straat..... Je mot 'n roofdier wezen.....
Anders trappen ze je 'r onder.... Zonder gèld ben
je weerloos, zonder gèld ben je an ze overgeleverd,
zonder gèld ben je niks! Heb 'k 't niet voor jóú
gedaan? Wie krijgt alles na me dood?

RAFAËL. Laten we 'r niet verder over praten. 't Is laat. 'k Ben moe. 'k Had beter gedaan 'r niet over te spreken. Denk 'r over na, vader. We kunnen vrindschappelijk van mekaar gaan.

ESTHER. Wil ik jou is wat zeggen? Als jij 'r zèlf over slaapt — heb-ie morgen spijt over wat je nou allemaal gezeid heb.... Hij gaat weg! Nog in geen tien jaar! Wil je wat eten?

RAFAËL. Nee. 'k Heb geen trek meer.

ESTHER. Dan maak je maar trek! 't Is aardig ongezond 'n heele dag met 'n nuchtere maag te loopen. 'k Heb nog 'n kliekie snijboonen met aard-appelen en 'n stukkie schapevleesch. Zal 'k 't warmen?

RAFAËL. Nee.

ESTHER. Over wat straf jij je maag? Roos! Roosie!

ROSE. Roep u?

ESTHER. 'k Dacht wel dat-je nog op zou zijn! Wil jij 't kliekie effen warmen?

RAFAËL. Nee tante — ik eet niet.

ESTHER. Wàrm jij 't maar! (*Rose af*). As je de lucht ruikt, eet je wel.

RAFAËL. Heeft zij — gehuild?

ESTHER. Weet ik veul! 'k Heb genug zorg an me eigen kop! Kom, 'k zal binnen de tafel dekken....

RAFAËL. Nee. Nee. Ik kàn nou niet meer. M'n keel is toegeschroefd.

ESTHER. Zenuwen! Niks as zenuwen! Je windt je op voor niks! Geen wonder. Je etensuur verleggen en 's nachts niet slapen! Nar! Groote nar! Wat heb je òp gedaan van nacht? Was je ziek?

RAFAËL. 'k Kon niet slapen.... ben opgestaan.... Nacht vader — Nàcht vader! — Geef je geen antwoord? — Nacht.

Zevende Tooneel.

SACHEL

(staat op — bevoelt de pennen der luiken — bonst zich voor 't hoofd). Hij was op vannacht — En — èn die mèid was op — Ze waren sámen op — Sámen — Waarvoor waren ze op? Waarom heit de sijkse gehuild?

(EINDE VAN HET EERSTE BEDRIJF).

TWEEDE BEDRIJF.

(De huiskamer van Sachel achter den winkel).

Eerste Tooneel.

ROSE. RAFAËL.

RAFAËL (*binnentredend*). Waar is vader? Waar is tante?

ROSE. Ze zijn nog niet terug uit de kerk. We zijn alleen — Goddank!

RAFAËL. Huil je?

ROSE. Raak me niet an! Raak me niet an!

RAFAËL. Hebben ze je....? Wat is 'r? Kom, huil zoo niet!

ROSE. O, dat ik naar jou geluisterd heb!

RAFAËL. Is 'r iets gebeurd? Wat dan?

ROSE. Laat me met rust! Ik walg van je! Ik haat je!
Ik haat jullie allemaal! O, o, dat 'k sterven kon, dat
God me zoo dadelijk liet doodblijven!

RAFAËL. Heeft vader je iets gezegd? Heeft tante.....

ROSE (*zich hysterisch opwindend*). Nee! Nee! Raak me
niet an! Ik wil door jou niet gezoend worden!

RAFAËL. Malle meid! Ben ik niet je man, jij m'n vróúw?

ROSE. Ik je vrouw! Ik! Ik! Hahaha! 't Is om te schateren! Ik, je tijdverdrijf....

RAFAËL. Rose!

ROSE. Ik, wat ben ik! Ik die niks op de wereld heb
— ik die me moet laten trappen door je vader —
door je tante — door elken jood die hier komt!

RAFAËL. Jóód? — Jood? — Waarom zeg *jij* jood?

ROSE. Jood, jood! Wat kan 't me schelen! 'k Ben hier
'n vreemde! 'n Vreemde voor je vader! 'n Vreemde
voor je tante! 'n Vreemde voor den eersten den
besten jood! — 'k Ben máár de Sjabbesmeid — ik
mag de lampen opsteken — ik mag an 't vuur
komen — ik met m'n vréemde handen — ik, hun
meid, hun meid! En jij — jij ben als de andren
— je ben 'n jood zooals zij!

RAFAËL (*neemt haar hand*). Wat verneder je jezelf....
Ik weet niet wát de oorzaak is, dat je zoo opge-

opgewonden ben, zoo buiten jezelf, zoo ruw, zoo grof... Maar, ik weet wèl, Rose, dat je dāt woord nièt meer moet zeggen. 't Herinnert me an zoo'n boel. Nee, laat me je hand houden. Zóó zitten we met de óúwe vertrouwelijkheid. — Toen 'k 'n kind was — met andere jongens wou spelen — scholden ze voor jood — smäus. 'k Wist niet waarom. Zij ook niet. Ze deeën 't uit gewoonte. Maar 't dee pijn. Want als kind vroeg je jezelf: is er iets bijzonders aan me? Heb ik iets gedaan? Ben ik anders dan zij? Wat is 'n jood? Wat?... (*begint met haar zilveren kruisje te spelen*) Soms smeten ze met steenen, riepen: jullie hebben Jezus gekruizigd! Ik klaagde. Moeder zei dan: je moet er om lachen — je moet er aan wènnen. — Eens op school — 'k had niet opgelet — trok de meester me uit de bank, gaf me 'n klap, zei: in den hoek staan, jood! Ik stònd 'n uur in den hoek, ik, de eenige jood van die school en door m'n zotte tranen zag 'k de jongens die lachten — den meester, de banken..... En 'n wrok kwam in me. 'k Had dien man kunnen rànселen. Wáárom was ik 'n geteekende? Wáárom zeien ze jood?... — Zóó begon 't. Zoo hoorde ik 't in m'n jeugd. Zoo blééf 't. — Moeder stierf. Den dag dat ze begraven werd, gingen we achter de kist, vader, ik, m'n ooms, de vrienden. Op 'n hoek van 'n straat stond 'n slager — 'k weet z'n gezicht nog — die lachte. — „Daar gaat 'n dooie jodin“, hoorde 'k 'm zeggen. — Vader werd blind. Den eersten dag dat 'k 'm leidde, liep hij tegen een man aan en die schimpte: „kijk waar je loopt, jood!”

.... Wil je meer? Is 't genoeg. Hoor je dat 't woord me niet heelemaal vreemd is?

ROSE. Rafaël....

RAFAËL. Als kind dee 't pijn, had 'k 't gevoel alsof ik 'n merkteeken droeg, alsof jood-zijn 'n slecht ding is. Ik leerde, keek om me heen. En òveral zag 'k de wrijving — de vijandschap van de rassen — de vijandschap van de ongelukkige godsdienstjes. Als man, lieve vrouw, heb 'k dat gevoel van verbittering verloren, is er iets in me open gegaan, dat me meelijden, innig meelijden heeft gegeven met wie jood-schimpen kàn. Doe 't niet meer. Nóóit meer. Hoor je, nóóit meer! Zie ons hier zitten — jij — 't is om te lachen! — 'n christin — ik — hahaha! — 'n jood! Hoe kunnen wij twee, als we elkander in de oogen zien — an zulke dingen denken....

ROSE. Je heb gelijk — Jij ben beter dan ik, wijzer dan ik. Maar 'k was zoo wanhopig, zoo op! En nog, nog! Hebben ze je niks gezegd?

RAFAËL. Gezegd?

ROSE. Gisteravond zat 'k dáár, bij de deur. Aaron was hier, praatte met je vader, met je tante....

RAFAËL. Over z'n dochter Rebecca, die drieduizend gulden inbrengt — ik weet het, hahaha!

ROSE. Je weet 't.... O, ze halen je van me af....
Ik ben bang voor je vader, durf 'm niet aanzien.
Alles hoort-ie in m'n stem.... Wat moet 'r van me
worden! Als ze 't begrijpen zetten ze me op straat.
Zij hebben rechten. Voor mij 'n ander. En dan? En
dan? Ik wou dat 'k niet geboren was. Dat hoort God!

RAFAËL. Nou heb 'k je aangehoord. Zie je — ik glim-
lach. 'k Glimlach omdat je bang ben voor 'n meisje
dat 'k niet ken, misschien èens heb gesproken.

ROSE. Zoo gaat 't altijd bij....

RAFAËL.... Bij ons.

ROSE. Bij jullie. Heeft Meijer z'n dochter niet — ge-
koppeld an den zoon van Markus? Hadden die
twee mekaar ooit gezien? Hebben de vaders 't niet
in orde gebracht? Rafaël belieg me niet!....

RAFAËL. Ben 'k zoo week, zoo karakterloos dat je spo-
ken ziet waar ze niet zijn, dat je maar één oog-
blik kan denken, dat ik.... ik.... ik! Hahaha! —
Ik verkocht! — Ik die begin te leven! Ik hokkend
met zóó'n vrouw! Ik bruidcenten tellend! Ik, inge-
zegend! Ik die geen jóód meer ben! Ik m'n nek
buigen!.... En gaan we niet hier vandaan?

ROSE. Is dat waar?

RAFAËL. Eergister heb 'k m'n vader gezegd, dat 'k niet
langer blijf.

ROSE. Meen je 't? Méén je 't? En gaan we vèr weg — waar de menschen ons niet kennen, jou niet, mij niet?

RAFAËL. Wáárom zouden we vèr weg gaan? Waarom ons verbergen? Kunnen we niet met trots komen waar we willen? Diè tijd is voorbij. 't Wordt lichter, domme meid!

ROSE. Dus je neemt hààr niet?

RAFAËL. Ben 'k niet getrouwd?

ROSE. Ja, ja, ja, we zijn getrouwd! 't Was alles maligheid van me — angst — wantrouwen! Zie je, wanneer jij altijd bij me blijven kon — zoo dicht bij me, zou 'k lachen om de hééle wereld — De wereld is slecht niewaar, niewaar Rafaël?

RAFAËL. Nog is ze 't. Maar 'n nièuwe tijd breekt aan. 't Was me zoo zonderling toen vader me sprak van dat meisje — toen-ie belóófde dat ik — alleen de zaak mocht drijven — als 'k blééf — als 'k hààr nam. Ik heb 'm verwonderd aangekeken. Hoe is 't mogelijk dat twee levens zóó van elkaar komen te staan — 't leven van 'n vader — 't leven van 'n zoon!.... 'k Heb 'm gezegd dat 't niet gebeuren kòn, dat 'k weg moet.

ROSE. Weg moèt? Zul je làter geen berouw hebben dat je gekozen heb tusschen hem en mij?

RAFAËL (*haar op zijn schoot trekkend*). Ik kies niet tusschen jou en hem! Jij ben 'n deel van m'n leven.

ROSE. Hij is blind....

RAFAËL. Maak je geen verwijten. Ik kan je niet alles zeggen — wil 't niet.

ROSE. Heb je 'm niets verteld van ons?

RAFAËL. Nòg niet. Eerst als jij 't huis uit ben. Eerst dan. Jij zou hun schimp, hun haat niet verdragen. Je kent ze niet. Niet zooals ik ze ken. Krijg 'k nou, groot, achterdochtig kind, wat ze in de boeken noemen: 'n verzoeningskus?

ROSE. Tien! (*zij wil hem omhelzen — hij houdt haar tegen*).... Wat kijk je?

RAFAËL (*haar kruisje aantikkend*). Naar dat. Gister droeg je 't. Vandaag draag je 't weer. En we hadden afgesproken....

ROSE (*aarzelend*).... Dat hadden we....

RAFAËL.... En?....

ROSE.... 't Is de eenige herinnering aan....

RAFAËL.... Praat uit.

ROSE.... Aan m'n moeder die 'k niet gekend heb.

RAFAËL. Alleen an haar? — Hoor je niet wat 'k vraag? — In geen twee maanden heb 'k dat — dat — souvenir aan je hals gezien....

ROSE (*aarzelend*). Toen 'k hoorde dat ze jou wouen koppelen — aan de dochter van Aaron — heb 'k — wees 'r niet boos om! — den heelen nacht liggen huilen — met m'n moeder gepraat....

RAFAËL. Enkel met je moeder? — Waren 'r geen andere herinneringen aan dat — aan dat — aan dat dingetje verbonden? — Je antwoordt wéér niet, Rose — Heb je 'r bij liggen bidden? — Ja, natuurlijk! — En durf je dat niet te zeggen? Is 't al zoover, dat ik de kleine tyran ben, voor wien jij zulke vrééselijke zaken verborgen houdt? Jij gans! Jij, onnoozel kind! — Mag 'k 't loshaken? — Loshaken vóór je me zoent? — (*zij knikt*) — Zou jij, als ze dien armen, grooten jood — INRI! — dien Koning der joden, niet aan 'n kruis, maar aan 'n galg doodgemarteld hadden, zou jij dan 'n zilveren galg, in plaats van dat op je borst dragen? — Denk jij, altijd aarzelend kind, dat de rijke jood (*houdt het kruisje voor zich uit*), dien ze op dit latwerk, naast misdadigers hebben gepijnigd, denk je, dat-ie ook maar één woord zou hebben gesproken, als-ie had kunnen voorzien? — voorzien de verwoesting, de domme vijandschap...? Asjeblief... (*overreikt haar het crucifix*).

ROSE. Hou jij 't.

RAFAËL. Nee. 't Is 'n aandenken van je mèdèder.

ROSE. Bewaar jij 't. Als 'k jóu heb, heb 'k geen aandenken noodig.

RAFAËL (*het in z'n zak stekend*). Laten we zeggen 'n talisman — en 'n teeken — van hoe 't misschien — misschien — eens overal zal gaan. (*glimlachend*). Elk huis z'n kruis zeggen ze. Elk huis zònder kruis — maar mèt genegenheid voor anderen, willen we hopen. Nou? Moet 'k nog lang....

ROSE. Lieve, beste Rafaël.... (*wil hem omhelzen*).

RAFAËL (*haar weer tegenhoudend*). Nee, even nog! Zul je nooit meer 't woord uit je mond laten vallen, dat je daar straks in je boosheid gezegd heb? Nooit weer zoo klein zijn voor jood te schimpen?

ROSE (*lachend*). Nooit meer.

RAFAËL. Goed. 'k Neem de belofte van je lippen. En die neem 'k nog eens. Want 'n tweede keer — 'n tweede keer, versta me wel — zou 'k 't niet als 'n boosheid, niet als 'n domheid voelen — maar als iets anders — dat ons sterker van mekaar zou halen — dan — dan bedrog of overspel. Begrijp je?

ROSE. Ik begrijp alleen dat 'k van je hóú.

RAFAËL. Houen is niet genoeg, Rose.

ROSE. Houen is alles! Als jij zooveel van mij hield als ik van jou, zou je niet langer praten. Nee. Nee. O, nou zou 'k kunnen zingen! (*even weifelend, dan in beving van vreugde*).... Want Rafaël, lieve Rafaël — 'r is nòg iets, dat ons bindt — iets zoo angstigs en heerlijk — de gedachte aan ons kind...

RAFAËL (*verrast*).... Ons kind — ons kind?

ROSE (*met zachte verrukking*).... Ons kind.. (*vat zijn hoofd tusschen haar handen, kust hem*).

Tweede Tooneel.

REBECCA. RAFAËL. ROSE.

REBECCA (*driest*). O!....

RAFAËL. 't Is niet de gewoonte ergens binnen te sluipen..

REBECCA (*lachend*). Sluipen? 'k Heb geklopt — een — tweemaal. Jij hoorde niet.

RAFAËL. Zaterdag drijft m'n vader geen handel. Derde gebod.

REBECCA (*verwonderd*). Ik kom niet voor handel.

RAFAËL. Niet voor handel? Ei, wel!....

REBECCA (*lachend*). Vader zei me hierheen te gaan...

RAFAËL. Je vader? Vierde gebod!

ROSE. Rafaël!

RAFAËL (*smartelijk-spottend*). . . . Je vader. . . . Dat 's Aäron, de koopman. Ga zitten — laten we händlen. 'k Heb afval te koop — afval van 'n vòlk! Voor éeuwen sprak Bil'jam — de Eeuwige heeft hem ontmoet; wéét je nog: hoe de Rebbe 't leerde? — „Hoe schoon zijn uwe tenten, Jacob! Uwe woningen Israël! „Als beken alom verspreid, als hoven aan een rivier, „als de aloës door den Eeuwige geplant, als cederen „aan het water”. . . . Ga zitten Rebecca. De heugenis der tijden is groot. Uit Egypte zijn we gevoerd. In de woestijn Sinaï waren we gelegerd. — Ik erf dit alles, de bergplaatsen, den grond, de kachel, 't portret van m'n moeder, 't ganneke-ijzer. En jij? Is 't drie, is 't vier, is 't vijf? En twàalef van alles? Laten we handlen. . . .

REBECCA (*verlegen*). Je doet zoo vreemd. . . . Je maakt me angstig. . . .

RAFAËL. O, ik ben zacht als 't bloed van 't kalf, waarin Aäron zijn vinger doopte. Jouw vader heet Aaron óók — Aaron, Aaron-de-priester! Je kan koken en braden — èn 'n doodshemd (zegt tante) naai je zoo rad en zoo net! Je ben 'n huisvrouw om te stélen! Blijf hier, Rose!

ROSE. Laat me gaan! Laat me gaan!

REBECCA (*met stijgende verlegenheid*). Heb ik wat misdaan, dat je zoo, zoo....

RAFAËL (*smartelijk*) Misdaan? We hebben elkander éénmaal gesproken. Hoe zou je misdaan kunnen hebben? Waar was 't? 't Was in 't huis van je vader. Je zei iets tot mij. Ik zei iets tot jou. Woorden, woorden van elken dag. Misdaan? Je heb mooie oogen, 'n mond om te kussen. Je handen zijn blank. Je zult moeder van véel kinderen worden. Poere oerewoe oemieloe es hoöres — gaat en vermenigvuldigt je — En 'n kind — hähà! — is 'n weelde, 'n kind groeit uit de aarde als 'n plant met enkel knoppen van vreugd! — Wat breng je mee? Drie, vier of vijf? Als m'n vader drie neemt, neem ik drie! Als m'n vader vier neemt, neem ik vier! Neemt hij vijf is 't mij goed! Ik ben gezond, heb geen gebreken. Ik heb 'n ding dat ziel heet. Dat krijg je toe! Ik droom. M'n droomen zijn te geef.... O Rebecca, we kunnen als tortels zoo gelukkig met elkander zijn.

ROSE. Laat me gaan, Rafaël. Ik kan je niet hooren!

REBECCA (*driest*). Hoor wat zij zegt — zij, de sjikse, die zich scháámt!

RAFAËL (*vernietigend*). Ze schaamt zich over händel op Zaterdag..... Wees indachtig dat je de Sabbathdag heiligt! Ga nog niet heen Rebecca. Je naam is lief en zoet — om zachjes te zeggen.... Rebecca.... Rèbècca.... Moeder van Esau en Jacob.... Weet je hóe Jacob zijn broeder bedroog, zijn blinden

vader bestal? Ook de mijne is blind. Heb je 't vel van een geit meegebracht voor mijn handen en hals? — Ah, we zijn voor elkander geschapen, bestemd Israël te doen voortleven, Israël weer groot te maken! — Kijk om je heen. Kijk rond! Er zijn kostbaarheden, sieradiën in die kast, beleende horloges en goud. Alles wordt mijn. Alles. De grond waar we op staan, de zonnestralen, de stofdeeltjes, het rek met tefillem. 't Hangt af van je zelf! Waarom breng je geen vijf mee? Voor drie doen we 't niet — m'n vader en ik! Voor drie zijn we bekocht — m'n vader en ik! Voor drie, verbinden we ons niet, m'n vader en ik! Met drie, hebben jullie 't voordeel, jouw vader en jij....

REBECCA (*angstig*). Ik hecht aan geen geld, Rafaël...
(*Rosa af*).

RAFAËL. Wee ons! Dan hoor je hier niet thuis — hier niet, in de heele stad niet! — O? — Huil je? Rebecca-lief, huil je? Wat doen tranen bij händel? Weent je vader ooit als hij kóópt?

REBECCA. Waarom ben je zoo wreed? 'k Heb niet één woord gezegd.... Ik zal weer gáán... verlang niks van je, niks....

RAFAËL, Ga, ga, Rebecca.... Ga tot je vader. Vraag geld, véél geld! Ween niet. Ik voorspel je: je trouwt! Je trouwt 'n beetren dan ik. Ik ben geen driéduizend waard. — Geef me je hand. Je ben nog zoo jong. 'k Wou dat 'k wat voor je dóén kon....

REBECCA Nee, niks....

RAFAËL. Ja — ja — 'n ráád — iets dat je moet onthouden voor lâter — voor veel later.... voor....
Dwaasheid! — Hoe kan ik je raden? Ik ken je niet, zag je maar ééns, weet nauwlijks de klank van je stem, den glans van je oog....

REBECCA. Goeiendag....

RAFAËL. Goeiendag, Rebecca! — *(een stilte. Hij zit even nadenkend)* — Rose! — Rose, ben je toch heengegaan!
(af.)

DERDE TOONEEL.

SACHEL. ESTHER. REBBE HAËZER.

ESTHER. Ging Rebecca daar niet? 'k Zou 'r op zweren.
Nee ze is 't toch niet.... Kom u binnen. Wees u voorzichtig.

HAËZER. Pas op voor de drempel.

SACHEL. Hier ken ik de weg — heel precies — heel precies. Help me maar niet. 'k Ben niet gewend geholpen te worden.

HAËZER. Is Rafaël niet thuis?

ESTHER. 'k Zal wel is kijken. Maar zoo'n haast heit 't niet. Laat-ie maar blijven. Dan ken Sachel u verder vertellen.

SACHEL. Wat helpt vertellen? Heb 'k niet àlles verteld? D'r zit geen hart in die jongen. Z'n vader behandelt-ie as 'n stuk vuil. Erger nog. En voor wie heb 'k alles gedaan? Voor wie vraag ik? Dat's m'n ouwe dag! Geen uur vrede, geen uur rust.

HAËZER. La-la-la. Loop niet op de dingen vooruit. Ik heb dat meer bij de hand gehad. Jeugd. Jeugd. Anders niet. Daar moet je niet met geweld tegen ingaan. Geweld bederft. Ik ken Rafaël, beter dan jij. Heb 'k 'm niet zien groeien? Kwam-ie niet uit zichzelf bij me, als-ie iets kwaads had gedaan? Weet je nog hoe-die me gebiecht heeft van die appel — die appel — op Groote Verzoendag. — Geen hardheid. — Geen groote woorden. — Geen geweld. — Hij gaat niet heen. — Hij trouwt de dochter van Aaron.

ESTHER. Wat heb ik gezegd? Nou hoór je dat 'k gelijk heb.

SACHEL. Ik voel 't anders. Ik heb geen macht meer over 'm. Vroeger. Ja, vroéger. — zooas 't staat in de boeken van Mozes — vroeger kon je 'n zoon dwingen — dat was recht....

HAËZER. Gekkgigheid — gekkgigheid. We stéénigen niet meer. We gaan vooruit en niet achteruit. Vroeger werd een ongehoorzame zoon naar de poort van

de stad gebracht en gesteenigd. Dat weet ik wel, gekje — maar we hebben geen poorten meer — je måg niet met steenen gooien. Elke ruit kan je betalen. Andere tijden: andere zorgen, andere dwång. Eer we drie maanden verder zijn is Rafaël getrouwd en 'n jaar later kom 'k op de brezemiële. Want je krijgt 'n kleinzoon. Ik zeg je, 't is 'n kleinzoon. Hahaha! Ja-ja, je doet veel beter je zorg weg te lachen.

ESTER.Groot gelijk, mijneer de Rebbe... Met de dag wordt-ie zwaartillender — en nou is Rafaël 'n lastige jongen, maar overleg is 't halve werk. Zal u wat gebruiken? Koppie koffie met kiks?

HAËZER Met twée stukken kiks....

ESTER (*in de deur.*) Roosie! Roosie! Breng je de koffie?

SACHEL. Gister heb 'k 'm gezeid: jij mag de zaak alleen drijven — ik zal me met niks meer bemoeien — en — en — en 'k weet 'n vrouw voor je — 'n vrouw die wat meebrengt — 'n goeie vrouw — hij hield z'n mond — hij hield z'n mond. — Zeg je niks, zei ik — en 'k hoorde 'm met z'n vingers frommelen op de ruit. — Dat doet-ie méer — 'k Weet precies wánnere ie 't doet — Ze brengt wat in, zei ik — ze heeft wat te wachten. — Toen lachte-die. — Waarom lach je, zei ik. — Toen lachte die hãrder en kwam op me toe — en pakte m'n hoofd beet: vader, 'k heb zoo'n meelij met je, zei-die — en toen liet-ie me staan — anders zei-die niks — anders niks. — Nou vraag ik. — Daar

zit iets tusschen. — Dat kan zoo niet. — 't is 'n
gruwel wat me gebeurt....

HAËZER. Gruwel, gekje, gruwel? Je moet niet toegeven
aan je achterdocht, aan die angst om overal spoken
te zien waar ze niet zijn. Denk aan Izaak. Izaak
was blind en Jacob stal zijn zegen. Heeft-ie geklaagd?
Hij zegende Esau óók. Rafaël is 'n kind, 'n gróót
kind....

ESTHER. Sust!.... De meid....

VIERDE TOONEEL.

SACHEL. ESTHER. REBBE HAËZER. ROSE.

SACHEL. Is me zoon thuis?

ROSE. Ja.

SACHEL. Waar is-ie?

ROSE. Boven.

SACHEL. Is-ie thuis gebleven, terwijl wij na de kerk
waren?

ROSE. Nee.... Ja.... 'n Poosje....

SACHEL. Hoe lang?....

ESTHER. Wat vraag je die meid toch?

SACHEL. Bemoei je 'r niet mee!... Hoe lang? Nou? Hoelang?

ROSE. Dat weet 'k niet....

SACHEL. Zoo — Was 'r niemand anders?

ESTHER. Snauw toch zoo niet! Wat wil je van die meid!.... Was 'r nóg iemand hier, Roos? Laat 'm maar brommen — Was 'r nog iemand?

ROSE (*aarzelend*). Nee. 'k Heb niemand gezien.

SACHEL. En jij heb iemand de deur zien uitgaan, toen wij thuis kwamen.

ESTHER. Dan heb 'k me vergist. Ben je nou tevreden? 'k Sta wat met 'm uit, mijneer de Rebbe! Blaas nou nog 't licht onder de koffie uit — en steek 't op Sjabbes nièt meer an — hoor je?

SACHEL. Wat doet me zoon boven?

ROSE. Weet ik niet....

SACHEL. Weet ik niet? Weet ik niet!.... Ik weet meer.

ROSE (*verschrikt*). 'k Heb 'm niet gezien.

ESTHER. Laat 'm toch praten.... Geef 'm geen antwoord.... Je ken 'm lang genoeg — Hier neem 'n stuk kiks mee.

ROSE. Nee, dank u.

ESTHER. Ach wat! Neem mee. Eet op. Kauw op je gemak. (*Rosa af*). Zoo'n meid durft op die manier geen mond open doen. En wat 'n goeie meid! Je ken alles an d'r overlaten. In geen jaren hebben me zoo'n sjikse gehad. Heit u 'm nou bijgewoond, mijneer de Rebbe? En zoo handelt-ie met iedereen.

SACHEL. Ik weet wat ik weet. Ik pas op. Ik zie meer as jij....

ESTHER. Goed. Goed. As je maar niet lastig ben.

HAËZER. Hahaha! Hahaha! Heel goed. Zoo moet je met 'm omspringen.... En waar blijft onze vriend?....

ESTHER. 'k Zal 'm roepen.

SACHEL. Nee, nog niet. Eérst die meid wegzenden voor 'n boodschap, voor 'n vèrre boodschap....

ESTHER. Alweer 'n inval. Waarom zal ik de meid wegzenden? Onzin! Hindert ze jou, hindert ze mijn?

SACHEL. Ze hindert mijn....

ESTHER. Onzin! Onzin! 'k Heb geen boodschap voor d'r.

SACHEL. Maak 'r dan een — Ik vertrouw d'r niet —

Ze staat me niet an — Ze ken luisteren....

ESTHER. 't Is of me staatsgeheimen hebben! Hoor u 'm? Hoor u 'm? Ik sta wat met 'm uit. Me laatste cent zou 'k die meid geven.

SACHEL. Jouw laatste cent? Mot die niet uit mijn zak kommen? Ik heb 'r me reden voor — ik wil dat je 'r wegzendt....

HAËZER. Geef 'm z'n zin. En heelemaal ongelijk heeft-ie niet. Je moet die zaken zonder vreemden behandelen. Al ben je nog zoo goed voor 'n sjikse — vertrouwen kun je 'r nooit. Wat niet eigen is, wordt niet eigen.

ESTHER. En waar moet 'k 'r heenzenden? 'k Kan 'r toch op Sjabbes geen boodschappen laten doen.

HAËZER. Zendt 'r na d'r moeder.

ESTHER. Ze heit geen moeder.

HAËZER. Na d'r vader!

ESTHER. Ze heit geen vader.

HAËZER. Na d'r oom, d'r tante.

ESTHER. Ze heit geen familie.

HAËZER. Geen moeder, geen vader, geen familie —

dan ben ik uitgepraat.

ESTHER. En ze luistert niet! 't Is 'n rechtschapen meid.
Nog geen korrel heit ze gesnoept zoolang ze bij me
dient. Je ken me daar 'n meid zonder reden weg-
zenden. Waarheen?

SACHEL. Voor mijn part na de duivel! Stuur d'r na
Meijer — dat-ie morgen hier komt.

ESTHER. Meijer... Meijer... Da's 'n vol uur weg.

SACHEL. Doe wa'k je zeg. Morgen, tegen één uur,
mot 'k Meijer spreken. De rest komt 'r niet op an.

ESTHER. Hij mot z'n zin hebben. Doe 'k je d'r 'n ple-
zier mee, lastige ouwe? Je zal je zin hebben!
(af).

VIJFDE TOONEEL.

SACHEL. HAËZER.

SACHEL. Ik weet — wat ik weet. Ze mot heelemaal
weg.

HAËZER. Wie?

SACHEL. De meid....

HAËZER. Legt ze je iets in den weg, gekje! Moet je

voor die geen andere nemen? Praat nou 's over iets anders — wees wat opgewekter. Ik begriip wel dat je ongeluk je ... somber maakt. Maar de Eeuwige, onze God, wil wat hij wil en in alles is zijn heerlijkheid en zijn grootheid....

SACHEL. Grootheid.... Grootheid.... 't Is moeilijk God gróót te denken as je door je ooren en je vingertoppen mot zien....

HAËZER. La-la-la.... Niet zoo doorslaan....

SACHEL. Maar met die meid is 't wat anders. 'r Gebeuren dingen onder me dak — dingen — ze bedriegen me. — 'k Heb 'r gehoord — laat in de nacht — en — en....

ZESDE TOONEEL.

SACHEL. HAËZER. ESTHER. RAFAËL.

ESTHER. Zoo. Nou kennen me knuf-knuf praten.

HAËZER. Dag Rafaël, dag bèste jongen.

RAFAËL. (*begrijpend*) O.... — 'k Heb u in làng niet gezien.

HAËZER. In lang niet, nee. — Ja, heel graag: ik wil nog 'n kopje. — Wel, wel, wel, je krijgt 'n héelen baard. — Nee, geen melk. — Schuif wat bij

Sachel. — Zoek nou over de heele wereld, over de heele, hééle wereld — en nêrgens vin je die goeie, prettige, joodsche huiselijkheid. Die vin je alleen bij óns. De christenen verstaan 't niet. Die kennen geen Sjabbesavond, die wéten niet wat fámilie is. Waar of niet? Bij 'n Christen ben je niet op je gemak. Al ga je jaar in, jaar uit met ze om, 't blijft vreemd. Elke jood is 'n stuk van je familie — en 'n jood begrijpt je, die voelt met je mee, daar vin je iets in van je eigen huis. — Dat 's 'n héél fijne kiks — kan òok alleen maar 'n joodsche vrouw. — En wat is 'r zoo voor nieuws op de wereld? — de wereld is groot....

SACHEL. 'k Wou dat u sprak met m'n zoon — 'k heb u verteld....

HAËZER. Ja-ja-ja — Zóo gewichtig is dat niet! Strakjes. Strakjes. Niewaar Rafaël, wij vliegen mekaar niet in 't haar. Bij mij heb je geen houvast meer! Hahaha! Tja-tja. — Smakelijk lachen is alles. Daar frisch je zoo heelemaal van op. Slaat daar niet 'n deur?

ESTHER. Dat 's de meid die na Meijer gaat....

RAFAËL. O! O ja juist. Ja, nou zijn we alleen.

SACHEL. 'k Heb gesproken over Rebecca....

HAËZER. La-la-la. Gekje wat maak je 't je toch moeilijk! Alles komt op z'n pootjes terecht. Alles. Niet

zoo doordrijven. Niet zoo haastig gebakerd. Jij heb 'n wil en je zoon heeft 'n wil — en voor de wil van je zoon moet je respect hebben. Je mag Rafaël niet behandelen als 'n kind. Je kent 'm nog altijd van toen die zoo kléin was. Je heb 'm niet groot zien worden. Als Rafaël redenen heeft, bezwaren heeft om met Rebecca te trouwen, dan moet je luisteren, dan moet je redeneeren. Want per slot van rekening trouwt Rafaël en trouw jij niet, gekje.

ESTHER. Dat zeg ik ook. Hij praat asof hij de brui-
gom is. Nar!

HAËZER. Z'n hart is jong genoeg! Hahaha! Niewaar Sachel? Oók 'n joodsche eigenschap. Zoek 't bij de christenen! 'n Jood drinkt niet, 'n jood is matig, 'n jood brengt 't tot hoogen ouderdom. Zouen we anders, na zóóveel vervolging, geworden zijn wie we zijn? Wat zeg jij, Rafaël? Zeg ook 's wat. Je moet niet zoo ernstig zijn op jouw leeftijd. Neem 'n voorbeeld an mij. Zou je zeggen dat 'k diep in de zes-
tig ben — maar je moet niet na m'n haar kijken Hahaha!

ESTHER. Drink is uit, meneer de rebbe.

HAËZER. Nee. Nee. 'k Ben voorzien. En nou over die kleine kwestie — och, ze vallen zoo dikwijls voor en je hoeft 'r mekaar niet minder lief om te hebben — die kwestie, wát was 't ook weer?

SACHEL. M'n zoon....

HAËZER. La-la-la — 'k weet 't al — hij wou graag wat van de wereld zien en nog niet trouwen. — nog niet trouwen. Wel, wel, wel..... En hoe zit dat zoo, Rafaël?..... Je vader is 'n gekje en jij ben 'n gekje. Jullie zijn twee gekjes bij mekaar. Waarom zul je 't elkander moeilijk maken? En jij — jij met je gezonde oogen — jij die 't licht ziet — en de hééle wereld — hoe kom je op de kinderachtige inval om wèg te willen? Weg — wat is wèg? Kijk je vader eens an! Zie 'm zitten. Kan-ie 'n stàp alleen? — Weg, wat is weg? Wèg, dat is zijn bij andere menschen. Gekje, gekje, vin je óóit weer 'n huis, waarvan je elk meubeltje ken, élk hoekje elke balk, elke schaduw. Kijk is rond. Je jeugd vergeet je nooit Ben je opgegroeid bij die kast, bij die klok, bij die tafel, bij, bij, bij wat je maar wil? Weg, dat is breken, breken met de scheur in die balk, met de stoelen waar je over klauterde toen je 'n kléine dreumes was. — En onder die lamp hebben we samen gezeten. Weet je nog de twee-en twintig letters, de vijf lange, de vijf korte klinkers... hahaha! En dan viel de snuif uit m'n neus op 't gebedenboek — dat heb je me làter verteld — en je moeder zat dáár — die luisterde — die lachte omdat jij niet gelooven wou dat de staf van Aaron, die aan 't huis Levi toebehoorde — in de tent-der-ge-tuigenis 'n bloem had gekregen — weet je nog? Wat wil je gekje? Wat krijg je in de plaats als je weg gaat? Vreemden. Kom je bij andere joden en zit je an de Sjabbestafel dan denk je an de Sjabbes-tafel thuis, an je blinden vader diezelf *brooge* moet

maken, zelf *benchen*. — En kom je bij chrístenen en is 't Vrijdagavond dan verlang je naar je soepje èn je pudding — èn naar de kast— èn naar de lamp — èn naar de klok. Zooals 'n klok thuis tikt, tikt ze nergens. Hoor! — En geef me nou nog 'n kopje.

ESTHER. Zie je — nou lacht-ie zelf. — Malle jongen. Jij trouwt Rebecca — en ik dans op de bruiloft.

RAFAËL. Goeie ouwe rebbe, God gaf dat 't anders zijn kòn. Maar 't kan niet. Nou niet. Later niet.

SACHEL. Daar heb je 'm wéér! 'k Begin 'r genoeg van te krijgen.

HAËZER. La-la! La-la-la. — Geen herrie. Met kra-keelen bereik je niets. Ik vraag alleen: waarom niet, Rafaël? Waarom niet? De leeftijd van grillen ben je te boven. Nooit heb ik 't je lastig gemaakt. Dat wéét je. Je ben 'n heele tijd niet in de S c h o e l geweest — 'k heb je niets gevraagd — ik dwing niet. — Maar nou, maar nou....

RAFAËL. Vraag 't m'n vader....

SACHEL. Hij wil wèg — hij wil weg — om — om — om 'n kwestie van hāndel — om — om — nooit heb 'k handel ānders voor me gezien.... Maar hij liégt — ik héb toegegeven, ālles toegegeven — en hij wil niet....

HAËZER. Zoo. En nou jij — gekje?

RAFAËL. Hij heeft gelijk.

HAËZER. Wat hoeven we dan nog te praten?

RAFAËL. Als 'k — als 'k alles vergeet wat 'k hier — wat 'k hier — van händel gezien heb, dan nog kàn 'k niet, wil 'k niet — want handel en bezit — werken alléén om bezit — werken van 's morgens tot 's avonds om géld na je toe te halen, géld, géld — dat zou 'k niet kunnen, dat is spóffen met 't leven, dat is bestaan op kosten van anderen — èn — èn — o, goeie rebbe — waarom zeg je 't niet in de kerk — dat strijdt tegen de wetten van Mozes....

HAËZER. Wéér 'n profeet! In geen tijden hebben we zóóveel profeten gehad. Handel — bezit — in strijd met de wetten van Mozes. Wel, wel. Dat wordt 'n theologisch gesprek. Maar dat mag 'k wel. Daar kan ik van leren. Als 't geen Sjabbes was, zou 'k 'r 'n pijp bij opsteken. Hahaha! Tja-tja, we worden in 'n hoekje gezet! Zoó. Laat nou is hooren. 'k Zit er voor...

RAFAËL. Waartoe zou 't dienen? Met 't oprakelen van ouwe dingen, veranderen we 't tegenwoordige niet....

HAËZER. Heel, héél handig! — Maar zóó laat ik je niet los. Je heb a gezegd — zeg nou ook b. En als jij b zegt, zeg ik c en zóó kom je in de val. Hahaha!

We zitten gezellig, niewaar — we hebben allen tijd. En zoo volgen we 't goeie wegje om jou radikaal van je malle ideetjes te genezen. Kom, gekje!

RAFAËL. Wil je? Goed. Kijk — op 'n dag kwam 'k 'n — 'n — lammie tegen. Hij kon zich niet bewegen, niet loopen, niet staan. Hij zat. Hij zat altijd op dezelfde plek, dreef handel. Want hij sprák en hij dácht....

SACHEL. Zeg maar 'n blinde....

RAFAËL. Hij kende alleen 't genot van geld en koopwaar. Lang dacht 'k over die ongelukkige na, begreep 'm niet. Hij was geloovig...

HAËZER. Ja — ja — maar daar zou je 't niet over hebben.....

RAFAËL. Hij was geloovig. Ik las de boeken van Mozes om te weten. Ik las van 'n volk dat groot was geweest in kracht en in moed en in krijgsroem. Ik las van 'n volk dat tabernakels gebouwd had en grond verdeeld voor een ieder gelijk. Ik las dat geen renten zouden opgeleid worden aan den arme.... dat het zévende jaar 't land en de wijngaard braak zouden liggen om de behoeftigen te steunen — dat landerijen niet voor àltijd zouden verkocht worden — „want Mijn is het land en gij zijt slechts vreemdelingen bij Mij” — dat 'r 'n jubeljaar zijn zou en 'n lossing....

HAËZER. Heel goed. Heel goed. Dat heb ik je zèlf geleerd....

RAFAËL. En zooveel meer!...

HAËZER. En de hāndel, gekje?

RAFAËL. Handel ? Was handel niet veracht ? Hoe sprak Jacob van Issachar?

HAËZER. Heel goed. Heel goed. ... Een sterk gebeende ezel, niewaar? Hahaha! Aardig beeld. Vin je ergens mooiere beelden dan in ons wetboek?.... Maar, gekje, je had 't onder leiding moeten lezen. Nou heb je hiér wat opgevangen en daar wat en 't rèchte weet je niet.

RAFAËL. Meer dan 'k weet, wil 'k niet weten.

HAËZER. La-la-la. Daar ken ik je beter voor. Jij ben niet met 'n déél tevreden.

RAFAËL. Welke leéring is 'r te trekken uit wat niet meer leeft?

HAËZER. Niet meer leeft, gekje?

RAFAËL. Heb 'k niet bij 't lezen gevoeld dat 'k was in 'n dóóden tijd? Is 'n kerkhof 'n wandelweg voor levenden?

HAËZER. Woorden, woorden, gekje. De geest, niet de letter maakt 'n godsdienst levend. Met letters kun

je vechten, met letters kun je goochelen. Met letters bewijs je dat groen geel en geel rood is. Met letters.... Dreef David handel? Dreef Salomo handel? Ja! Getuigt niet Abraham's dienstknecht dat de Eeuwige zijn heer heeft gezegend met schapen, runderen, zilver, goud, knechten en dienstmaagden, kemelen en ezelen? Geèn bezit? Getuigt Mozes niet van Gad's ruime grenzen? Geèn bezit? Met letters.... De géést.... De géést alleen — de jóódsche geest... We gaan niet achteruit. We gaan vóóruit. Stel dat Mozes terug kon komen en God's wetten opnieuw schrijven — dan zou-die — dan zou-die — wat-ie zou wéten we niet — maar dan zou-die, en dát kun je wel voor zeker aannemen — dan zou-die heel wat òngeschreven kunnen laten wat goed was voor een nomadenvolk dat zich vestigde en niet meer zoo héélemaal goed voor.... voor 'n volk dat vrij leeft in 'n christenmaatschappij.... Maar 't lévende, 't lévende deel — de joodsche geest.... de jóódsche geest.... zou die ònveranderd — ik zeg ònveranderd laten.... En dat is de groote fout, gekje, als leeken snuffelen in wijze boeken. Die zien 't op-pervlak, de huid, 't uiterlijke— en — en — 't goddelijke voelen ze niet.....

RAFAËL. Ik voel 't goddelijke van *mijn* tijd, 't goede 't schoone, 't slechte.... Ik voel dat elk begrip van God zich verplaatst, elke eeuw anders wordt, anders door — door — hoe zal 'k 't jullie zeggen? — door 'n maatschappij die zich verandert. Ik voel dat de geest waarvan ù spreekt vast gebonden is aan ons

volk in zijn opkomst — ik voel dat we ons ghetto moeten verbreken.

HAËZER. Ghetto? Ghetto? Hahaha! Hóóren jullie dat? Waar is dat ghetto? We leven niet meer in ghetto's, gekje!

ESTHER. Hij praat as 'n kind. Allemaal schtos! Hij praat as, as 'n risschesmaker — de joden maken tegenswoordig de grootste rissches zèlf....¹⁾

HAËZER. Ghetto? Waar vin je 'n ghetto in ons land? Mag je niet komen waar je wil? Ben je niet net zoo goed burger als ieder ander? Heb je geen joden in de aanzienlijkste betrekkingen? (*met climax*) Wordt Eleazar niet aan 't Hof ontvangen met éérbewijzen Wat wil je met je ghetto?

SACHEL. Zoo kommen we niet verder. Laten we over Rebecca spreken. — Aaron kan hier zijn, elk oogenblik....

HAËZER. Prachtig gaat 't. Prachtig. Niet doordrijven. Eerst over 't ghetto.... En nou jij weer. — Nee, 'k blijf bij één kopje....

RAFAËL. Ghetto⁴? Dat ik 't aan 'n rebbe zeggen moet! Ghetto? Hebben jullie me niet groot gebracht in léugens van ras en geloof?....

¹⁾ Rissches: aanstoot.

HAËZER. Leugens? Dat pàst je niet!

SACHEL. Leugens? . . . Leugens?

RAFAËL. Mocht 'k eten bij 'n christen? Mocht 'k op Vrijdagavond 't vuur aanraken, de lamp opsteken, 'n brief openscheuren? Had je daar geen christen-dienstmeid voor? Gaf je me àndere vrienden — toen 'k 'n kind was — dan joden? Ben 'k niet 'n tijd op 'n jodenschool geweest? Werd God me niet geleerd, God, God — door 'n jóód? . . .²⁾

HAËZER. Laat 'm uitspreken. . . .

RAFAËL. Ghetto? . . . De poorten zijn neergehaald, de muren zijn gesloopt — de grachten zijn gebleven — de grachten van ònze en hùn haat. . . .

HAËZER. Hùn haat! Zij hebben vervolgd door alle eeuwen. Wij niet!

RAFAËL. Onze haat! Onze haat! Ontken 't niet, rebbe Haëzer! Ze hebben ons uit de ghetto's gelaten — we zijn tóch bij elkander gebleven. We hebben elkaar opgezocht. We hebben ons uitverkoren gevoeld — nee, schud je hoofd niet — stràks heb je 't zelf gezeid. — We hebben ze als vréémden beschouwd, als vréémden behandeld. Hùn vrouwen hebben we. . . hebben we betááld — de onze getrouwd! ³⁾.

HAËZER. Dat is 'n leugen!

RAFAËL. God hoort me getuigen!

HAËZER. Gelogen! Driedubbel gelogen!

RAFAËL. Waarom ben je nou kwaad, rebbe Haëzer?
Waarom lach je niet meer?

HAËZER. Omdat je van 'n onbeschaamdheid ben die
iemand 't laatste geduld doet verliezen! Omdat...

ESTHER. Schaam je! Ben jij 'n jóód?

RAFAËL. Nee. Nièt meer.

HAËZER. Rafaël, Rafaël bezin wat je zegt! Je wil je
blinden vader verlaten — je weigert als 'n goed
zoon te trouwen — je beschimpt ons volk — je
staat in opstand tegen onzen God, den God van Is-
raël, die genade bewijst tot in duizenden geslachten,
maar die wráakzúchtig is!... „Gij zult... Gij zult
geen andere goden voor Mijn aangezicht hebben!”

RAFAËL. Goden?.... Goden? Hebben we ooit anders
dan gòden gekend? (*Slaat het raam open*). O, de
benauwenis, de benauwenis! Hoe komen we 'r uit!

HAËZER. Jij ben gek — jij ben gèk!

RAFAËL. Gek? Hahaha! Gek? Kijk: aan de overzij heb
je huizen, huizen met kamers. En ginder. En verder.
En nòg verder. Telkens weer huizen met kamers en
mensen. Overal mensen met gòden. Hahaha!

Hahaha! Zie dan neer, God, door dit gat. Zoo is 't op je hééle wereld. Zoo zitten ze overal, elkander plagend, elkander ophitsend, elkander beliegend. Zoo verdorren ze tusschen vier wanden, bij hun lampen, bij hun kleine gepraat over uw grootheid! Zoo sluiten ze zich op, verdeeld in uw naam, vervolgend in uw naam, vervloekend in uw naam! O, die kamers, die benauwde, heete, wanhopige kamertjes, waar geen frischheid binnenstroomt, waar 't groen van de blaeren geel wordt, waar de longen hijgen! Laat me spreken, rebbe Haëzer, nou hinder je me niet langer met je spot! Nou ben ik de prediker, ik die geen jood ben, geen jood en geen christen, ik die God voel in het licht van de zon, in de geuren van den zomer, in den dauw van 't veld, in het glanzen van het water, in, in — de bloemen op 't graf van mijn moeder. — Neergesmeten heb je ze, vader. Neergesmeten bij 't stof van je vodden! — O, 'k heb meelij met jullie, meelij met je kleine getob, meelij met je ghetto's, met jullie ghetto, met hun ghetto, meelij met de kamer hier en de kamers rondom, meelij met al de goden die geen goden zijn — want de wære God moet nog komen, de God van de nieuwe gemeenschap, de gemeenschap zònder goden, zònder slaven....

SACHEL. Dus — dus — as 'k begriip — as 'k begriip — 't vlamt in 't donker van m'n hoofd — as 'k begriip — dan wil jij heen — dan — dan trouw jij Rebecca niet....

RAFAËL. Hier was ze straks — en 'k heb 'r geweigerd. Ik kàn niet anders.

HAËZER. Rafaël.... Rafaël....

SACHEL. Sust! ... Sust! Laat mijn spreken... 'k Heb zoolang gezwegen.... Je heb 'r geweigerd..... Ze was hiér Dan heit die meid gelogen.... die meid.... dan.... dan.... heit die meid gelogen, wèèr gelogen.... dan.... dan.... Wát is 'r tusschen jou... en die meid... tusschen jou en die slet?....

RAFAËL. Die slet!....

SACHEL. Je ben samen op geweest eergisternacht — 'k heb je gehoord. — En straks — straks — (*staat woest op met gebalde vuisten*).

ESTHER. Sachel!... In Godsnaam!

SACHEL. (*ineenzakkend*). Vloek! Vloek over m'n ouwen dag!

RAFAËL. 't Is waar. Ik ontken 't niet. Lang gelejen zou 'k 't gezegd hebben. Ik aarzelde: dienzelfden dag zou je haar uit je deur getrapt hebben, háár — mijn vrouw.. Nou weet je 't vader, dat 't zijn móét. (*af*).

ZEVENDE TOONEEL.

HAËZER. ESTHER. SACHEL.

SACHEL. Vloek, vloek, dat 'k dat alles mot ondergaan!
Vloek!

HAËZER. Sachel! Sachel!

SACHEL. Lag-ie begraven bij z'n moeder!

(EINDE VAN HET TWEEDE BEDRIJF.)

DERDE BEDRIJF.

(Een slop in de jodenbuurt. Aan de achterzijde een gracht met verweerde pakhuizen Schemering. Voor den uitdragerswinkel zitten Esther en Sachel.)

EERSTE TOONEEL.

SACHEL. ESTHER.

SACHEL. Staat 'r niemand in de poort?.....

ESTHER. Nee.....

SACHEL. Hóór 'k dan niks?

ESTHER. Je hoort kinderen in de straat spelen. Hij zal de meid achterop wezen. Jouw zoon..... jouw zóón godbeter!

SACHEL. Is naastan niemand thuis?

ESTHER. Wat vraag je 'n boel! Néé. Levi en z'n vrouw zijn over Sjabbes bij d'r dochter. We hebben 't rijk alleen. En maar goed ook. Anders wist morgen de heele kille wat voorgevallen is.

SACHEL. Asof ze 't morgen toch niet weten — van — de rebbe — en van hem — en van die meid! — Die meid! Waar blijft die meid?

ESTHER. Begrijp je niet dat-ie 'r tegemoet is gelooopen, d'r alles gezeid heit, dat ze niet meer durft. 'k Zou d'r oogen uit d'r kop kenne krabbe! As 'k maar kon. Jouw zóón die zich afgeeft met zoo'n del! Jòuw zoon onder jòuw dak! 't Hoogste woord heb je 'm laten voeren. Heb je ooit naar 'n gezond woord geluisterd, jij, jij? Heb 'k je niet honderd-maal gewaarschouwd, as-ie uitbleef, as-ie ons alleen liet sappelen? Nou krijg je 't met rente terug. Met woekerrente. Nou oogst je! 'n Zoon die zich vergooit, 'n zoon die de rabbijn as 'n kwajongen behandelt! De snotneus! Opstaan tegen 't geloof van z'n vaderen. Weet-ie 'r veul van! En wat 'n huwelijk had-ie kennen doen! 'n Engel, 'n huisvrouw uit duizenden, 'n vrouw die de negotie verstaat — heit ze 't niet bij d'r vader geleerd tot in de nagels van d'r duimen? — 'n rechtschapen meissie — die smijt-ie weg voor oud-vuil om zoo'n lellebel die nog geen aardappel schillen ken, die geen hemd an d'r lijf heit, die van handel zooveul weet as de rat die daar gaat....

SACHEL. Ging 'r 'n ràt?

ESTHER. Schrik je van 'n rat, nar? Daar gaat-ie — 't water in. Afgelooopen. — Dat serpent! Overmorgen verwijt z'm z'n geloof, scheldt z'm voor jood! Jood en Chris gaát niet samen. Z'n vróúw! Og! Trouwen!

Og! Die jongen is niet wijs, die mot opgesloten worden. — Je zel 'r van beleven! 't Is om je dood te ergeren. En jij, jij die altijd zoo'n praas heb — jij — dat je nou niks zegt, hè?

SACHEL. Laat me met rust — Ik ben kapot — Ik ben op.

ESTHER. 't Most mijn zoon wezen. 'k Zou 'm leeren. As 'k 'r an denk! Laat ze is om d'r goed kommen, d'r armeluisrommel! Geen korrel geef 'k af. Geen zaddoek. Wie heit 'm slecht gemaakt? Wie heit 'm angehaald? Keek-ie ooit na 'n vrouw? Heb je 'm zien scharrelen as de jongens van Ruth en van Bram? Wie heit 'm met d'r streken ingepalmd? Kreeg ze voor mijn part, kreeg ze 'n ziekte, dat ze morgen krepeerde!

SACHEL. Schreeuw zoo niet....Denk an de burenn....

ESTHER. Buren! Buren! Is 'r iemand thuis? En laten ze 't hooren! Zal d'r me één ongelijk geven? Nou heb je je zin — As ik wat zei wer 'k afgesnauwd. As ik wat zei kreeg 'k 'n groote bek. En hij? Hoeveel keer heit-ie me niet 't bloed uit me vingers gezogen. 't Komt je toe.

SACHEL. Hou op. M'n kop staat 'r niet na.

ESTHER. De schande — de schande in de kille.

SACHEL. Ik weet 't. Je hoeft me niet op te warmen.

ESTHER. Dat gezicht dat 'k zoo vertrouwd heb!.....
Dat pestgezicht!..... Gister gaf 'k 'r nog 'n afge-
dragen japon. Hoe kom 'k zoo gek! Maar ze neemt
'm nièt mee. Niks geef 'k af.

SACHEL. Daar is iemand.....

ESTHER. Nee. je maakt me zenuwachtig. Laten we naar
binnen gaan. 't Wordt donker.

SACHEL. Ik blijf hier. Binnen heb ik geen rust. As-die
nou is niet terugkwam — wegbleef — voorgóéd
wegbleef.....

ESTHER. Groot verlies! Liever geen zoon — asoo
een.....

SACHEL. Jij — jij ken dat zeggen — makkelijk zeggen
— jij heb nooit 'n kind gehad. Wat heb ik voor
vreugde — voor afleiding — as.....

ESTHER. (*verbaasd*)..... Huil je, Sachel? Sachel? Jij?

SACHEL. Nee, wie praat van huilen! Ik zeg dat z'n
stem..... Maar dat begrijp je niet — dat ken
jij niet begrijpen — Wát begrijp jij wel? Steek de
lamp an! Nou dan!

ESTHER. Goddank. Je ben weer gezond. 'k Had me
haast ongerust gemaakt. (*af*).

TWEEDE TOONEEL.

SACHEL. AARON.

AARON. Zit je daar Sachel?

SACHEL. Wat mot je?

AARON. 't Is wat s c h e i n s

SACHEL. Wat is 'r s c h e i n s ?

AARON. Dat met je zóón

SACHEL. Gaat jou dat an?

AARON. Vraagt na de bekende weg! Wat 't mijn an-
gaat? Reusachtig zou 'k denken. Og, wat 't mijn
angaat!

SACHEL. Met jou heb 'k niks te maken!

AARON. Je zoon is 'n ploert en 'n

SACHEL. D'r wordt je niks, niemendal gevraagd

AARON.. Waren we accoord — ja of nee?

SACHEL. Nee. Niet met de wol. Niet met me zoon. Niet
met me zoon. Niet met de wol.

AARON. Heit je zuster gezeid, dat 'k Rebecca sturen zou?.....

SACHEL. Weet 'k niet.....

AARON. Jij weet niks wat je niet weten wil — of 't mot zwart op wit staan.....

SACHEL. Jij verveelt me!

AARON. Jij verveelt mijn al lang!

SACHEL. Wat doe 'k met jouw gesmoes! 'k Zal me zoon dwingen, as die je dochter niet wil. Mot-ie zelf weten!

AARON. Mijn dochter....Mijn dochter.... 'n Weldaad had ze 'm bewezen.....

SACHEL. Júúw weldaden ken 'k niet gebruiken — en me zoon óók niet.

AARON. Jouw zoon! Jouw zoon! M'n voeten veeg 'k nog niet an 'm af. Daar zijn me zolen te goed voor.

DERDE TOONEEL.

SACHEL. AARON. ESTHER.

ESTHER. Dacht 'k 't niet? Dàcht 'k 't niet? Hij mot zich

wreken. Groot gelijk hei-je, Aaron — gelijk tot over 't end van je jaren! Is 't geen schande wat 'r gebeurt?

AARON. Schande? Schande? Jullie weten nog niks? Jullie weet niet van vanmorgen — wat-ie met *mijn* Rebecca gedaan heit!

SACHEL. Ken me niks, niemendal schelen.

ESTHER. Mijn wel! Mijn wel! Nòg trekt-ie z'n partij!

AARON. Heb jij niet gezeid dat Rebecca bij je most kommen?

ESTHER. Zeker heb 'k 't gezeid!

AARON. En is ze niet grienend teruggekeerd? Grienend om 't affront! Zat-ie niet met die christenmeid, met die sijkse op z'n schoot? Mot je zoo mijn dochter ontvangen? Mijn dochter is geen schanddochter! Mijn dochter is geen vulnis! Mijn dochter ken huwelijken doen, reusachtig! Mijn dochter hoeft door jóúw zoon niet van de deur gewezen te worden!

SACHEL. Had ze nièt gekomen!

ESTHER. Hoor hèm! Hoor hèm! Daar ken 'k me nou zoo bij opwinden! Daar sta 'k geregeld bij te beven! O, o, as 'k geen meelij met je had! Mot je die man nog òngelijk geven? Die man die zich komt beklagen! Die man die in 't fatsoenlijke tot je spreekt!

SACHEL. We hadden geen accoord.....Met de wol niet. Met me zoon niet.

ESTHER. Komt 'r op an!..... Zoo'n engel van 'n meissie! — Zat ze op z'n schóót? Zat die vuilik op op z'n schóót?

AARON. Met d'r eigen oogen — met d'r eigen oogen heit ze 't gezien. En was 't daar bij gebleven! Maar beleedigd heit-ie 'r, geaffronteerd in 't bijzijn van die meid! Is mijn dochter 'n opraapsel van de straat? Staat mijn dochter bij jòu in de schuld? De brutaaligheid — de brutaaligheid van die kwajongen! En jòuw schuld. Jòuw schuld!

ESTHER. Net wat 'k zei!

SACHEL. Smoezen jullie! Ik wor 't zwaarst gestraft... Voelen jullie geen meelij?

ESTHER. Jij ben te koppig. Jij néémt je gelijk. Met jou ken niemand overweg.

SACHEL. Ik heb 't 't éérszt zien ankommen. Ik vóélde dat 'r wat was. Ik wist 't vóór jullie.....

AARON. Hoor, wat 'n redeneering! Hij ziet 't ankommen, hij weet 't voor ons..... En geen bek doet-ie open! As ik in me huis 'n meid heb en me zoon — hàd 'k 'r een! — me zoon kruipt in 'r bed — dan — dan waarschouw 'k me zoon — dan ben 'k as vader verplicht te waarschouwen, dat-ie niet hängen blijft

— dat-ie geen strop krijgt -- zooas mijn vader-zaliger mijn gewaarschouwd heit -- toen -- toen -- 't was 'n mooie meid -- gekheid, 't is lang voorbij! -- toen 'k in me jonge jaren was. Dat ben je as vader verplicht. En luistert-ie niet -- dan -- dan roep je de meid -- en dan maak je geen herrie -- herrie maakt 'n nàr -- en je geeft 'r twintig gulden, dertig, veertig -- as ze lastig wordt honderd -- 't is weg-gesmeten geld -- maar as je 't nièt doet? -- as je 't nièt doet, krijg je grijze haren van zorg en ellende -- en, en, en je zet 'r met 't geld je deur uit -- en je neemt 'n reçu -- zonder reçu geen geld -- en je belooft as ze stil is en wegblijft nòg wat geld na maanden. -- D'r is geen meid die nêé zeit -- fèl zijn ze op honderd gulden! Ze doen 'r 'n moord voor.....Nou? Nou? En wat doe jij? Jij smoest voor jezelf. Jij laat God's water over God's akker loopen -- en, en, en, as 't te laat is maak je lawaai. Maak lawaai vóór 't te laat is. Wat is je verdienste da-je 't heb zien ankommen? Waar laat je je winst? Nog nooit heb 'k iemand zoo dwars zien handelen, zoo averechs. 't Is bijzonder. 't Is reusachtig. Hèb je je zoon gewaarschouwd? Heb je de meid afgekocht?

SACHEL. Hij laat zich niet waarschouwen.....

AARON. En de meid? Nou?

SACHEL. Die laat zich niet afkopen.....

AARON. Zal ik jou is wat zeggen? Je mag 'n goed

koopman zijn — goed! goed! Over de wol van eergister práát 'k niet! — maar van diè dingen heb-ie geen cent verstand, geen cent, geen hálve cent. Daar heb-ie de zoon van Salomon — Salomon van de Dwarsstraat. Heb-ie niet gehoord van de zoon van Salomon? Zal 'k 't je vertelle! Die had 'n strop — en wát 'n strop. Zoover is jouw Ra-faël nog niet eens. Daar mag je dankbaar voor zijn. Toen Salomon zich d'r mee bemoeide had de meid al 'n kind. Wat heit Salomon gedaan? Salomon heit z'n zoon op de reis gestuurd, de meid afgekocht, voor twee, driehonderd gulden, weis-zich-viel! En toen ze werom kwam — vertrouwen ken je ze niet — heit-ie 'n agent late kommen, 'n agent van politie en toe was 't út. Zal 'n verstandig man anders handelen? En handelen de Christenen anders? Spiegel je an de christenen. Met geld krijgen joden èn christenen alles gedaan. Heb je geld? Je heb geld. Gebruik 't. Eergister zag 'k 'n christene trouwpartij. En bij 't stadhuis had je 'n sjène, 'n sjène! Daar stond 'n meid met 'n kind. En die maakte spiktakel! Reusachtig! En in 'n óógwenk was ze gebrocht na 't bureau! Had ze 't niet angeleid met 'n heer boven d'r stand! Had ze niet ja gezeid! As ze nee zegge gebeurt 'r niks. Allemaal d'r eigen schuld. As ze niet luistere willen motten ze vóelen!

SACHEL. 't Is nou te laat.....

ESTHER. Wát is te laat? D'r is niks te laat. Aaron heit recht.

SACHEL. Ik ken me zoon — ik ken de meid....

AARON. Gammer! Gróóte Gammer!.....

ESTHER. (*hem in de rede vallend*)..... 'n Gammer ben jij da-je kostelijke woorden verspilt! Snij brandhout van stéén! Pluk bloemen van de keien! Tel de sterren an de luch! — Laten we over 't weer praten. — Wàrm geweest vandaag!

AARON. Warm? Om te smelten.... En morgen wéér heet! Hahaha!

ESTHER. En overmorrege krijg je.....

AARON. Suscht! Hou je mond! Daar komt je schoondochter, Sachel! — Sachel, de verloofde van je zoon! Hoe vind ik niet zoo'n geluk? Misschien já krijgt mijn dochter idee in 'n voddens-sorteerder! 'k Wou dat ze mijn schoondochter werd! Da's om te benijen — bij God, om te benijen — wat zeg jij, Essie? — 'n schoondochter met 'n kapot hemd an 'r lijf!

ESTHER. 'n Kapot hemd? Géén hemd!

AARON. Schadt wat! Rebecca drie duizend en van alles twáálf — was 'm niet genug — kon-ie 't niet voor doen — zat-ie over te klagen as over 't uur van z'n dood — Nou 'n schoondochter met weiszich-viel hoeveel duizend en van alles niks! Reusachtig! Bijzonder!

VIERDE TOONEEL.

SACHEL. ESTHER. AARON. ROSE.

ROSE. Goeien avond. 'k Ben laat.

AARON. Sachel, daar is Rose. Zal ik wel te veel zijn.

SACHEL. Dat ben je.

AARON. 'k Heb 'r gijn in, reusachtig! Essie staat an de grond vastgeroest as 'n roestige spijker — en hij — en hij: van alles twaalf was niet genoeg! — zet 'n gezicht as 'n begraffenis. Nog veel jaren! Geeft 'n feest van belang! Reusachtig! (af).

VIJDE TOONEEL.

SACHEL. ESTHER. ROSE.

ROSE (*schuw*). Meijer was niet thuis. 'k Heb lang motten wachten (*een stilte*). Daarom is 't zoo laat geworden. Hij kan morgen niet. Of 't Maandag goed is? (*een stilte*). Of 't Maandag goed is? Hoor u niet?

SACHEL. Heb jij — waar sta je?

ROSE. Hier.

SACHEL. Dichterbij. Nòg dichter. Heb jij Rafaël gezien?

ROSE. Nee.

ESTHER. Ben je 'm niet tegengekomen in al die tijd?

ROSE (*onrustig*). Nee.

ESTHER. Jawel! God laat me uitpraatje gezond! Uren
vortblijven — zoomaar! Affijn lieg maar toe — 't
ken 'r bij!

ROSE. 'k Lieg niet.

SACHEL. Ze lieg niet, noù niet. Na al wat 'r voorge-
vallen is, zou-ie 'r niet alléén hebben laten gaan.

ROSE. Zal 'k binnen de boel klaarzetten?

ESTHER. Binnen? Geen stap meer in huis!

ROSE (*verschrikt*). Waarom niet?

SACHEL (*ingehouden*). Waarom niet? Waarom niet?
Kijk in me oogen — me oogen die geen oogen
meer zijn — 't was wel makkelijk me zoon van
me af te halen in 't licht van den dag.....

ESTHER. Del! Geniepig àchter onze ruggen.....

SACHEL (*dof*). Stil jij — Met razen en schreeuwen
maak je 't niet ongedaan — Ga zitten — we weten
alles — ga zitten naast me — op de bank — we motten
praten.....

ESTHER. Praten! Nog geen wóórd! De deur uit en
me japonne werom. As 'n gekkin heb 'k toegestopt
en toegestopt! 'n Hond is dankbaarder, 'n hond heit
minder streken! De gotspe!

SACHEL. Ik heb 't woord.....

ESTHER. Nee — jij heb niet 't woord — jij néémt je 't
woord! Praten! Geen woord! Asof 't maar ken —
asof 't maar mag! 't Ongeluk leit 'r meters dik boven
op! Dier van 'n meid! Nog geen stuiver fassoen! As je
niet ophoepelt, roep 'k pelisie — wat Aaron gezeit
heit — Aaron die recht heit! 'k Ga daar praten!
'k Stik 'r liever in!

SACHEL. Voor 't laatst — hou je je mond?

ESTHER. En wat anders? En as 'k 'm niet hou? 'k
Laat me daar 't zwijgen opleggen! 'k Ben 'n kind
van 'n jaar! Je heit niks met 'r te praten. 't Gat
van de deur staat voor d'r open. D'r tien vingers
likt ze voor d'r loon en nog 'n paar weken toe!
Maak 't zoo goed met 'r als je wil, maar de deur
uit, de deur uit, op slag de deur uit! Mijn huis is
geen rendewoe! (*loopt kwaadaardig 't huis in*).

ZESDE TOONEEL.

SACHEL. ROSE.

SACHEL. Blijf staan..... Je hoeft niet vort te loopen
..... (*nijddiger*) Blijf staan!

ROSE. 'k Wou weg.

SACHEL. Eerst praten — weten hóé 't mot. — Kom zitten.

ROSE (*angstig*). 'k Hoor zoo wel.

SACHEL. Toen 'k je eergisteravond vroeg — of je op
was geweest — toen heb-ie eerst nee gezeid — en
toen, dat je ziek was. — En op de trap had jij niet
gelopen — Nee jij niet, me zóón..... (*nijdig*)
Niewaar? Niewaar?

ROSE (*angstig*). 'k Dorst de waarheid niet zeggen.

SACHEL. Dat dorst je niet — dat dorst je niet, jij door-
trapte..... En ik, blinde gek — dee de pennen op
de luiken, bang voor inbrekers en dieven. — Jij
vond 't te gemeen, hè — tè gemeen, hè, dat 'k je
vroeg — herinner je je? — tè gemeen, hè —
of je niet stal, terwijl je in de nacht rondschar-
relde..... (*grimmig*)..... Nee, de dingen waar-
aan ik dacht, heb je niet gestolen, omdat je wel
weet dat daar straf op staat, omdat je bang was je
vingers te branden, maar 'n zoon van 'n blinden

vader aftroggelen, 'n vader maanden lang in z'n eigen huis bedriegen, dat von je géén diefstal, dat von jé fatsoenlijk, daar had jij geen bezwaren tegen, hè, hè, hè? As 'k had kennen kijken, had je 't dan nog gedaan, was je dan ook zoo laag geweest, om 't eenig geluid waarvan 'k hou — uit me ooren te scheuren? Jij geslepen dievegge, jij christin met erger streken as de oplichters, die me elken dag bestelen! . . .

ROSE (*angstig*). Is 't diefstal, Sachel, as je niet anders ken — allebei?

SACHEL. Hou je mond! Hou je mond! Kòn 't niet anders? Waar stond 't in jouw, in ons testament, dat je van 'n gebrek, waarvoor elke schrift meelij heit, misbruik mocht maken?

ROSE. 'k Was bang voor je, Sachel. Jij hoorde meer as 'n ander zag. Je zou me geen uur langer bij Rafael gelaten hebben..

SACHEL. Dat zou 'k niet, nee!

ROSE. 'k Kon niet buiten 'm.

SACHEL. (*grimmig*). Niet buiten z'n cènten!

ROSE. Ik heb an geen centen gedacht.

SACHEL. Waar heb je anders an gedacht, waarom heb je anders gekonkeld? Mijn ken je niks wijsmaken. . . .

Maar zoo waarachtig as de Eeuwige, onze God, me hoort — geen speld — geen nagel an z'n doodkist — geen spooeg water al leit-ie voor me deur te krimpen, as-ie jou trouwt!

ROSE (*achteruitwijkend*). Ik wil geen geld.

SACHEL. Blijf staan, staan! Wegloopen van 'n weerlooze! De tijd van Simson is voorbij — 'k zit in geen tempel — zuilen zijn 'r niet! Jij Filistijn, jij sluwe Filistijn! (*een stilte*) Hoeveel mot 'k dokken?

ROSE. Dokken?

SACHEL (*nijdig*). Dokken, dokken, dokken! 'k Praat toch geen Hebreeuwsch! Hoeveel mot je? Hoeveel wil je? Voor losprijs — van me zoon. (*een stilte*). Sta je nou te lachen? Ben je wéér bang, da'k an je stem zal merken hóé happig je ben? Zeg op! Je heb me 'r toch tusschen! (*een stilte*). Hoeveel? Krijg 'k antwoord?

ROSE. Daar ken 'k geen antwoord op geven.

SACHEL. Ken je dat niet? Mot je 'r eerst 'n nacht over slapen? Ben je met honderd gulden tevreden — honderd gulden, hōnderd gulden: daar mot 'k 'n verreljaar voor sappelen en schwitzen! — honderd gulden dādelijk — en nog is honderd over 'n half jaar, as we in die tijd niks van je hooren? Da's

tweehonderd gulden — honderd weken vrij loon —
'n ander wurmt zich 'r krom voor.

ROSE (*angstig*). Nee, Sachel.....

SACHEL. Nee? Nee? Meer geef 'k niet! Al zet je me
de duimschroeven an!

ROSE (*angstig*).Al gaf je me duizend, 'k wil geen
gèld — 'k wil je zoon.

SACHEL (*kwaadaardig tot Esther die met 'n emmer
naar buiten komt*) Tweehonderd vindt ze niet
genoeg.

ZEVENDE TOONEEL.

SACHEL. ROSE. ESTHER.

ESTHER. (*haalt luiig de schouders op*). Ik zeg niks. Ik
zeg geen woord. Is me geen kromming van 'n letter
waard! (*stort den emmer kwaadaardig in de vaart*).
Dat heeft in ons huis gevreten, gedronken — de hoer
gespeeld! Geef 'r drie honderd, geef 'r vier — geef
'r waar ze op aast! Geen stap meer in huis! (*driftig af*).

ACHTSTE TOONEEL.

SACHEL. ROSE.

ROSE. (*verlegen angstig*) Of we langer tegen me-
kaar te keer gaan.

SACHEL. (*angstig*) Dus géén centen? — Geen driè, geen vièr?

ROSE. Nee, Sachel.

SACHEL. Heb 'k gedacht! Bloedzuigster! (*wringt zich de handen*). Daar heb jij maling an, hè, of 'k hulpe-loos achterblijf, of 'k op me ouwen dag in me eentje kreppeer.....

ROSE. Daar heb 'k geen maling an — je kon 'n dochter an me krijgen — je wil niet....

SACHEL. (*kwaadaardig*) Neè!

ROSE.Je kon 'n rùstigen ouwen dag hebben — we zouden alles doen om 't je na je zin te maken — nooit heb ik 'n thuis gehad — nooit wat, wat — warmte — zoo min as jij — jij was blind — ik alleen. — Zou je bij — zou je bij Rebecca, as-diè je schoondochter werd, gelukkiger zijn? Ik ken je gewoonten, weet hoe je 't wil, waar 't vischservies staat, waar 't vleeschservies.... 'k Zal op Vrijdag-avond de lampen ansteken.... 'k Zal op Zaterdag je brieven openscheuren.... Heb je niet zelf gezeid, honderd maal, dat niemand beter je pijp ken stoppen as ik?.... 'k Zal 'n dòchter voor je zijn, omdat 'k van Rafael hou — en ook van jou....

SACHEL.Hou op met je geklets! Denk je dat ik bij jòu zou willen inwonen — eten 't eten dat door jòuw handen onrein wordt? — nog geen korst

brood — nog geen druppel water! Inwonen, bij jou — kinderen zien kommen, kinderen zonder God, zonder wet, kinderen, die d'r blinden grootvader zouden bespotten om z'n geloof! — Inwonen bij jou, om an te hooren, later — dat kòmt 'r van! — dat kòmt 'r van! — hoe jij hèm verwijt, hij jou! — anzitten an de Sjabbestafel met jou, met jou, met jòù, 'n christen vrouw! — Liever lei 'k me ziek — liever beet 'k me tong af — liever kreeg 'k 'n verlamming!

ROSE. (*angstig*) Dan leit 't toch niet an òns.... Dan hebben wij geen schuld.... (*een stilte*).... Dag, Sachel. (*een stilte*). Dag, Sachel.

SACHEL. (*wild opspringend*).... Weg van me huis! Weg van 't erf, waar me heele geslacht heeft gelejen! Weg dieveg van me zoon, vloek van me zoon, ondergang van me zoon! Weg, of, of.... (*driftig gebarend, struikelt hij, valt met 'n knie op den grond*).

ROSE. (*angstig*) Heb je je pijn gedaan? (*hij kreunt*) Zal 'k je na de bank terugbrengen?

SACHEL. (*smartelijk de knie wrijvend*).... Blijf van me af! Ruk uit! Jouw beklag ken 'k missen! Zal me wel meer gebeuren, as 'k niemand meer heb. Ruk uit! Ruk uit! (*zij sluipt houdingloos naar de poort. Onbewogen luistert hij, tot-ie meent, dat ze weg is. Dan, het hoofd in de handen gestut, barst-ie in bedwongen geweeklaag los*).

ROSE. (*komt zacht op hem toe, legt een hand op z'n schouder. Hij schrikt op*) Sachel....

SACHEL. (*kwaadaardig*) Ruk uit! Wat doe je hier! Wat mot je nog?

ROSE. (*naast hem zittend*)..... As 'k hèm niet heb, Sachel, heb 'k niks meer, niks, niks.... O, jij weet niet wat niks is....

SACHEL. (*dof*).... Ik? Ik? — Ik zou dat niet weten....

ROSE. Jij ook, jij ook. Maar niet zoo.

SACHEL. Niet zoo? Wat heb ik dan? Wat? (*een stilte*)

ROSE. (*aarzelend, dan in-een-zet-door*).... 'k Wil je niet ongelukkig maken — 'k wil niet dat later.... 'k Dacht niet dat jij huilen kon..... (*stellig*) 'k Weet 'n middel. Voor ons alle twee. 'n Middel om je te verzoenen. 'n Middel om bij mekaar te blijven. Hoe valt 't me eerst nou in! Hoe kon 'k zoo dom zijn? (*snel*) Ja, ja! Dat is 't. Dan heb jij niet één reden meer, om te zuchten, te klagen, te jammeren... As *ik* jodin wor, Sachel... *ik*, jodin...

SACHEL. (*achterdochtig*) Jij, jodin? Jij?

ROSE. Zou je me dan nog niet willen?

SACHEL. (*verbaasd haar hand grijpend*) Hou jij — zóó-veel van mijn zoon?

ROSE. Ja, Sachel.

SACHEL. Enkel van m'n zoon? Zonder bijgedachte?
Zonder gedachte an, an....

ROSE... Zonder gedachte an.

SACHEL. Dat begrijp 'k niet. Dat gaat buiten me om.
Enkel.... Zonder.... (*met haar hand in de zijne
blijft hij even tobben*)..... Wou jij jodin wor-
den?.... In onze synagoog?.... Voor den Rebbe?
.... En je kinderen as joden laten opgroeien?....
As goeie joden?

ROSE. (*aarzelend*) Ja.

SACHEL. Zou jij.... zou jij waarachtig jodin?....

ROSE. (*aarzelend*).... Omdat 'k met jòu meelijden
heb — en — en haast geen moed 'n zoon van
z'n vader af te trekken.... (*Rafael is bij de laatste
woorden uit de poort getreden, blijft luisteren.*)

SACHEL. (*zacht*) Geef me je hand! (*streelt die*). Jij ben
'n goed kind — beter as 'k dacht.... Dus, dus —
dan worden jouw kinderen.... En as Rafael nièt
wil — want die heit 'n wil om àngstig van te
wezen — as Rafael nièt wil dat jij jodin wordt —
dan hou je vast, niewaar? — dan geef je niet toe,
hè? — dan spreek je zóó met 'm, dat je je zin
doordrijft.... Beloof je dat!.... Beloof je dat, zoo
waar as 'r 'n God leeft?

ROSE. Dat beloof 'k, Sachel.

SACHEL. Je belooft.... Beloven is niet genoeg....
Steek 'r je vingers bij op, zoodat 'k 't vóél — en
zweer.... Nee, zweer niet — 'k weet niet bij wie,
bij wát jij zweert — onze God is jùllie God niet —
de onze mot jij nog leeren kennen — zweer bij 't
hoofd van me zoon..... Doe dáár 'n eed op....

NEG ENDE TOONEEL.

SACHEL. ROSE. RAFAEL.

RAFAEL. 'n Eed zònder getuigen.... Is dat vertrouwd,
vader? (*tot Rose*).... Ga door, ga door!
Ga verder....

ROSE. (*angstig*).... Ik wou....

RAFAEL. (*heftig*).... Jij wou?.... Verder! Verder!
Nog maar 'n paar woorden had je te zeggen —
verder! Ben ik de spelbreker? Ik?....

SACHEL. (*onrustig*) As je hier was, dan heb je ge-
hoord....

RAFAEL. (*heftig*).... Dan heb 'k te veel gehoord!
(*op de poort toegaand, keert terug — glimlacht
moeilijk, bedwongen*).... Staat 'r niet in Leviticus
— vader, dat je de naaktheid van je schoondochter
niet mag ontdekken....

SACHEL (*niet begrijpend*).... De naaktheid van me schoondochter?... Begrijp je niet... Dacht dat jij, jij in de eerste plaats met 'n schikking, die mijn 'n offer is — tevreden zou wezen....

ROSE (*schuw*)... Hij was zoo diep, zoo diep-ongelukkig, da'k beloofde....

SACHEL.... Dat ze beloofde — wat, wat, wat draai je d'r om heen as-ie 't weet! — dat ze 'n eed wil doen van òns te worden... jodin.

RAFAËL (*glimlachend*)... Jodin! Jij jodin! En ik — ik, die geen jood meer ben! (*tot Rose*). Heb 'k je dat niet vanmorgen voor de zooveelste maal gezeid, toen 'k de zilveren galg van je hals nam? (*tot Sachel*). Hebben wij om datzelfde — nog vanmiddag — toen de Rebbe op bezoek was — niet als vijanden, als vreemden tegenover mekaar gestaan? Wist jij dat niet, vader? — (*tot Rose*)... En wist jij dat niet? Ben jij nog blinder dan hij? Ben jij anders dan Rebecca?... Rebecca, 'r lichaam, 'r bruidschat — jij àlles tegeef! (*heftig*). Ben *ik* zoo begeerlijk — ik warhoofd, wetsovertreder — ik, zoon die gesteenigd most worden! — dat twee vrouwen op één dag.... Ja, ze wéént, vader — ze weent, hahaha! Jij ben de sterkste! Sterker dan ik! Wat kun je nou nòg? — Eerst heb je me als jongen ongelukkig gemaakt — met 'n beweging van je voet — nou met 't tasten van je hand naar háár meeneedige vingers....

SACHEL (*na een stilte*). Nar — nar — groote nar, denk je dat zij je verstaat, dat ik je versta?

RAFAËL (*mat-glimlachend*). Nee. 't Is waar — jullie verstaan me geen van twee....

SACHEL. Is 'r iémand die narrepraat verstaat?

RAFAËL. Nee, niemand! — De nar die geen wetsrol op z'n deurpost — geen kruis aan z'n hals noodig heeft, wordt niet verstaan, nog niet verstaan! Wat huil je? Ben ik 'n traan waard? Jullie hoort bij mekáár, wel bij mekáár!

SACHEL. Is dat mijn dank — onze dank? Da's me te machtig — bij God te machtig — (*dreigend*).... Maar me geduld neemt 'n end. Jij geen jodin — ik geen christin! — jij geen wetsrol op je deurpost — geen gebod — geen eerbied voor je vader — geen geloof in den Eeuwige-onze-God — ik geen zoon — (*de hand op de wetsrol leggend*) geen zoon — daar zweer ik bij, omein wie omein! Nou ken je 't met haar alleen uitvechten — nou heb je de keus — de keus tusschen 'n thuis hier of de wijde wereld.... (*af*).

TIENDE TOONEEL.

RAFAËL. ROSE.

ROSE (*na een zeer lange stilte van de poort waarheen ze geweken is, terugschuifelend — schuw*) Rafaël....

(*hij antwoordt niet*) Rafaël (*hij zwijgt*).
Heb 'k zoo verkeerd gedaan? Had je 'm dan liever
alleen gelaten — 'n blinde

RAFAËL (*haalt de schouders op*). Weet 't niet. ...

ROSE. Hij was zoo vreeselijk wanhopig! Ik dee 't
voor jou. 'n Man die niet ziet. ...

RAFAËL (*zacht*). Zie jij wel?

ROSE (*verbaasd*). ... Of ik niet zie?

RAFAËL (*het kruisje uit zijn zak nemend*). ... Nee.
Zoo min als hij. Neem — je talisman terug. ...

ROSE (*het niet aannemend — angstig*). Je praat zoo
vreemd — je maakt me bang. ... Wat 'k beloven
wou — was enkel, alleen voor de vrede.

RAFAËL. Voor dié vrede is 't nog te vroeg — en te
vroeg is 't voor ons. ...

ROSE. Te vroeg voor ons?

RAFAËL (*smartelijk*). Te vroeg. Te vroeg. Kom dichter-
bij — dichter — 'k ben ongevaarlijk (*dwingt haar
naast zich op de bank*). ... Vanmorgen, terwijl 'k
je aarzelingen wegredeneerde — bedotte 'k mezelf
— en jou — dacht 'k, dat wij — ik, jood-van-ras
— jij, christin — als twee vrije vogels weg zouden
vliegen — geen koningsarenden: muschen, muschen. ...

Jij wou meevliegen — ben meegevlogen — maar met zooveel modder van god en godsdienst aan je vleugels, dat je terugviel.... We zijn te vroeg op pad gegaan. Wáár we vandaag waren neergestrekken, zouden we in de dezelfde modder terecht zijn gekomen. Nou — nou — dat moet je begrijpen — ga 'k alleen.

ROSE. Alleen?

RAFAËL. Dat heb je zelf gewild....

ROSE. O, Moeder Maria....

RAFAËL (*pijnlijk nasprekend*).... Moeder Maria.... Moeder Maria.... Zie je — voel je dat we niet bij mekaar passen? Dat jij zoo vast in jóúw ghetto zit, als vader in 't zijne?

ROSE (*bedwongen-heftig*).... Dus, dus jij wil van me af — jij — jij, die me je vrouw heette — die, alles — groote God! — alles van me gedaan kreeg... (*snikkend*). O, o — ik die je vertrouwde....

RAFAËL. En als we — als we — wat de menschen noemen — getrouwd waren geweest — (*glimlachend*).... in mijn of jouw kerk.... als we? Zouen we dan ook niet 'n anderen weg zijn gegaan — allebei — wanneer we mekaar in dat huwelijk zoo heftig, zoo onoverkomelijk hadden afgestooten — als we 't vandaag, daarstraks deden? Jij heb niet begrepen. Ik niet. Dat is de schuld van ons tweeën

— nee dat is *mijn* schuld geweest.... 'k Zei je vanmorgen, gister, eergister, telkens — dat 'k geen jóód ben — je voelde 't niet. 'k Zei: 't wordt lichter — je voelde 't niet. 'k Zei: 'n nieuwe tijd breekt aan — je voelde 't niet. 'k Zei: houen is niet genoeg, Rose — je voelde 't niet. Je heb hier — (*wijst de plek op den grond*) hiér gestaan — met je meinedige vingers, om in 'n ander ghetto, dat ik ontloopen was, te komen — terwijl 'k zoo dikwijls met je gesproken had — je voelde 't niet. Je voelde niets, niets, niets! (*een stilte*). 't Is uit. 'k Kan je niet zeggen wat 'n pijn me dat doet — 't is uit....

ROSE. Uit? Uit?.... Doe jij dan anders dan degeen waarop je scheldt? Schop je me niet op dezelfde manier weg? (*onstuimig*)..... Is 't 'n — 'n komedie — 'n komedie voor Rebecca — afgehandeld met de rabbijn, terwijl ik 't huis uit was?....

RAFAËL. Ga zoo niet door, toe....

ROSE. O, 't gekonkel achter me rug — de gemeenheid om van me af te kommen — terwijl ik zottin me op wou offeren — hou je mond! — 'k geloof je toch niet, jij met je prachtige verhalen, je listige leugens, jij....

RAFAËL.... Jij jood.... (*een stilte*).

ROSE (*snikkend*). Dat heb 'k niet gezegd — dat zeg jij....

RAFAËL. . . . Dat heb je gedacht — gedacht — ik heb 't gevoeld — ik voel sterker dan jij. . . .

ROSE. Niewaar! Niewaar! Ik dacht niet — dacht niet. . . .

RAFAËL. Als 'k even later — even later was gekomen. zou je bij mijn hoofd hebben gezworen. — Wat kunnen wij — wij — wij in de toekomst aan mekaar hebben?

ROSE. Durf je — durf jij dat vragen — waar 'k je vanmorgen van ons *kind* sprak?

RAFAËL (*wijkt schrikkend terug*). . . . Ons kind. . . . (*wringt smartelijk de handen*). . . . Ons kind. . . . (*een langere stilte*). . . . Stak jij daarstraks je vingers niet op, om ook dat te versjaggeren?

ROSE (*van de bank glijdend, zijn knieën omvattend*). Als je 't uit maakt — versta je — drijf je me 't water in. . . . (*zoent z'n handen*). . . . Toe, toe nou jongen — 't was toch alles om bij jou, bij jou te blijven — voor jou zou 'k door 't vuur gaan. . . . voor jou en voor 't geheim dat 'k je vertelde, 't geheim van m'n zwangerschap. . . .

RAFAËL (*haar hoofd met beide handen opheffend en haar zoo toepratend*). . . . Als je wist wat je door je aarzeling, je nieuwe aarzeling ondersteboven gesmeten heb. . . . Nee, verdedig je niet — ik doe geen verdere verwijten. . . . Zeg me alleen, zonder eed

— zonder gelofte — kijk me an, recht in m'n oogen
— dat je 't an mij, an mij over zal laten van ons
kind 'n mensch — 'n vrij mensch — te maken
(*met gebaar naar wetsrol op deurpost*) 'n mensch
zonder dit (*met gebaar naar kruisje*), zonder dat. Zeg
me dat.

ROSE (*haar armen om zijn hals slaand*) Dat zeg 'k je
met mijn lippen op jouw lippen!

RAFAËL Ons kind niet in zijn — niet in jouw
ghetto — ons kind eindelijk mensch — beloof je
dat — oog in oog? ...

ROSE. Dat beloof 'k — en die belofte zal 'k houden,
als we maar eerst hiér vandaan zijn

RAFAËL. Buiten ontmoeten we *dezelfde* stakkerige ghetto-
mensen

ROSE. Niewaar! Zeg dat je van me houdt — dat
je niet zonder me kan — zooals je dat vroeger
gezegd heb

RAFAËL (*voor zich uit starend, sterk ontwijkend*)
Dat toon ik door met je mee te gaan . . .

ROSE Zeg dat je weer heelemaal, heelemaal ge-
lukkig ben

RAFAËL (*spottend-glimlachend, zonder haar aan te zien*) ..
Heelemaal gelukkig Volkomen gelukkig

Onuitsprekelijk gelukkig, zoo gelukkig dat 'k....
(*tot Esther die in de deuropening komt*).... Wil u
vader roepen — we wouen....

ELFDE TOONEEL.

RAFAËL. ROSE. SACHEL. ESTHER.

ESTHER. Sachel!....

SACHEL. Wat is 'r?

RAFAËL. De keus is gedaan — we gaan....

SACHEL. Dus toch? Toch! (*tot Rafaël die zijn hand wil nemen*).... Raak me niet an! Vloek, vloek vloek over jou en haar!

RAFAËL. Over ons zéker — niet over ons kind....

SACHEL.... Over je kind, je kinderen, je kleinkinderen....

RAFAËL (*rustig*).... Nee — de toekomst laat zich niet vloeken.... (*wil nog eens de hand van Sachel grijpen — deze heft dreigend de vuist, wankelt het huis in. Rafaël volgt Rose, die reeds tot de poort is gegaan.*)

ESTHER (*die ze nagestaard heeft*).... Og! 'k Hoef 'm

geen verder leed toe te wenschen!... (*loopt naar de deur terug, schrikt als ze in de opening staart*)....
Sachel! Sachel, wat doe je? Snij je je kleeren stuk?
'r Is toch geen dooie....

SACHEL (*den stoep afstropelend, de handen verwoed in de scheuren van z'n jas*). Wee, wee — m'n zoon is gestorven! (*hurkt op den grond, de vingers in wanhoop in het haar*).... Wee! Wee! Wee, dat ik 'm overleef! Wee! Wee!.....

E I N D E.

*Oorspronkelijk ongewijzigd geschreven
te Amsterdam, 15 Sept.—9 Nov. 1898.*

N A S C H R I F T.

'n Kleine terugblik.

10 April 1898 werd op den feestavond bij het Kongres der Sociaaldemokratische Arbeiderspartij in Nederland, in het gebouw „Plancius” te Amsterdam, de politieke scherts P u n t j e opgevoerd.

De afdeeling Amsterdam, die het feest organiseerde, had den auteur, die zich na een mislukte jeugdpoging niet meer de vleugels aan het voetlicht brandde, om een „gelegenheidsstuk” gevraagd.

't Was, voor wie aan de vertooning mee deden, 'n opgewekte, allergenoeglijkste, niet licht te vergeten avond. Er werd gezongen, voorgedragen, en Troelstra sprak de feestrede.

Terwijl kleedden wij acteurs, de Roode, Ankersmit, m'n vrouw en ik, allen dilletanten behalve Ternooy Apel, ons in de primitieve kleedkamers. We speelden voor de stampvolle arbeiderszaal met de grootste overtuiging en vermoedelijk slecht. Toch hadden stuk en spel een vrij goede „pers”. Althans „de Sociaal-demokraat”, destijds orgaan van onze partij, getuigde in het nummer van 13 April 1898 o. m. :

„Heijermans' stuk draagt een beslist socialistisch karakter. Het is een bestuursvergadering van de gezellenvereniging „Ursule”, ten huize en onder toezicht van pater Bos, de geestelijke adviseur. De inhoud zullen we niet mededeelen, omdat we vermoeden, dat het stukje weldra op de programma's onzer gezellige bijeenkomsten zal prijken. Het geheel komt ons

als uitstekend geslaagd voor, maar..... minder geschikt voor dezen feestavond. Daarvoor duurde èn de voorbereiding èn het stuk zelf te lang. Het publiek in de stemming als die Zondagavond de heerschende was, genoot niet zóóveel als „Puntje” te genieten bevat. Alle rollen werden uitstekend vervuld, de vervulling van de hoofdrol door Ternooy Apel was meesterlijk”.

Wanneer 'k dit knipsel uit 't verleden oprakel, geschiedt 't met de leut van aan 'n herinnering terug te denken, die in positieven zin invloed op 't verder leven had.

Ternooy Apel, door mij in Puntje binnen geloosd, omdat geen van ons de kanjerrol van den pater aandurfde, sleepte mij als auteur — een acteur had-ie niet in me ontdekt — naar de planken.

Dat wil zeggen: hij kwam namens de „Nederlandsche Tooneelvereniging” met een voorschot. Ik geloof, dat 'k in die dagen voor een voorschot Naatje op den Dam in de lucht had laten vliegen.

En 'k geloof dat heel wat dramatische krachten in Holland zoetekens blijven sluimeren door *gebrek* aan voorschot.

Met 't mijne, in dadelijk weldadig-kringlopende bewegelijkheid, zette 'k me aan den arbeid, en den 24sten December van dat zelfde jaar, zag *Ghetto* 't schouwburglicht, stuk van Sturm-und-Drang, 't welk nog geen maand na de onstuimige baring vertoond werd.

Vandaag nog vermeen 'k, dat de Rafael-figuur volkomen leeft, dat zoowel z'n gedroom als z'n „phrases” tot de werkelijkheid van de joodsche Rafaels *uit die dagen*, behooren. Alleen zij, die de socialistische beweging

van uit hun gewatteerde kamer en niet in 't gewoel zelf hebben gevolgd — alleen zij, die náást de werkelijkheid staan, mogen zich wijs maken, dat deze joodsche jongeling uit wormstekig hout is gesneden! Wij weten beter....

In 1905 (Verg. „De nieuwe Tijd”, elfde jaargang, 1906) ben 'k tot omwerking van het eerste tooneel van het tweede bedrijf en van de tweede helft van het derde bedrijf overgegaan.

„De omwerking geschiedde,” schreef 'k in dat tijdschrift: „omdat in den oorspronkelijken vorm de kern „niet tot rustige bezinking was gekomen. In de nieuwe „editie, gehouden in den stijl van 1898, is gepoogd „hierin te voorzien.”

Het kwam mij namelijk, na het bijwonen eener *Ghetto*-vertooning voor, dat er niet voldoende nadruk op het feit, dat in *deze* maatschappij nagenoeg iedere godsdienst de verhouding van armoedig ghetto-gedoe aanneemt, werd gelegd.

Er was, voelde 'k, iets ideologisch-onrechtvaardigs in, de symbolische waarde werd 'r zeker niet door vergroot, als 'k den joden zoo deerlijk hun ghetto-bestaan aanrekende, waar toch overal, naar alle richtingen heen, 't onkruid der ghetto-godsdienstjes bloeit, tiert en naar historisch-betrekkelijken maatstaf „vooral nog” bloeien en tieren moet.

Neemt, beminlijke lezer, 'n Predikbeurtenblad, 'n apostolisch orgaan, 'n klungel van 't Heilsleger of 'n ander sectarisch „godsdienstig” propagandavehikel in uw handen — peinst in 'n moment van opknetterend „vrijdenkerschap” over al de kostelijke kerkgebouwen, die zulke voortreffelijke toevluchtsoor-

den-voor-onbehuisden zouden kunnen zijn — mijmert over 't nationaal christendom met snelvuurkanonnen, bijbelgenootschappen, repeteergeweeren, zendelingen, politiek, traktaatjes, Kuypertjes, Heemskerckjes — filosofeert over de hardnekkige taaiheid van onverschillig welke kerk, als tegenstandster van volkomen menschelijkheid en volkomen beschaving (laat 'k 'r niet op doorgaan, daar de opsomming dezer zaken en dingskes voor den sulligsten denker al zoo gruwelijk banaal is geworden!) — laat dit alles door de vier magen van uwe geestelijke gesteldheid herkauwen, en ge zult 't met me eens zijn, dat 'r meer ghetto-om-van-te-rillen, meer parasitair rabijnen-gedaas in deze botte wereld bestaat, dan in het tooneelstuk *Ghetto* in debat werd gebracht.

Om de balans een weinig te herstellen, „verbeterde” 'k 't jeugdwerk in 1905. 'k Trachtte voor zoover 't oorspronkelijk stuk 't toeliet, 't ghetto-begrip in de christelijke dienstmaagd aan te zetten en van 'n joodsch ghetto tot meer universeele en n o o d z a k e l i j k e ghetto-menschen te geraken.

Gelukt is dit niet. Van 'n ouden makkelijken broek maakt men door 't inzetten van 'n kruis en 'n achterwerk geen kleedingstuk om, naar alle richtingen heen, in te cancaneren.

Den zwaar-beschuldigden joden in *Ghetto* maak 'k m'n excuus. 't Is *alles* lak en *alles* ghetto, en hoe ouder en bezadigder je wordt, hoe sterker je voelt, dat je in 'n hinkenden tijd niemand in 't bijzonder z'n horrelvoet moet verwijten.

Hoogachtend

Berlijn, October 1910.

DE SCHRIJVER.

Noot bij bladzijde 41. Op verzoek der destijds litté-
raire politie (verg. onderstaande correspondentie, die
aan den eersten druk van *Ghetto* toegevoegd werd)
werd het gezegde „Ons heele volk is ontaard” geschrapt.
Bij latere voorstellingen is het natuurlijk toch weer
gezegd.

Noot bij bladzijde 76. Van hetzelfde laken 'n pak.

Algemeene noot: De verklaring van het joodsch
bargoensch is voor den christelijken lezer achterwege
gebleven, opdat deze, in wenschelijke verbroedering,
zijn joodschen buurman om advies en voorlichting
vraagde. Renegaten zullen er niet door komen.

De correspondentie van 1899 luidt:

Amsterdam, 4 Januari 1899.

Den WelEd. Heer

HERM. HEIJERMANS JR.

Alhier.

Geachte Heer!

Ik ontving van den heer Franken, hoofdcommissaris
van politie, een uitnoodiging om naar aanleiding der
Ghetto-opvoeringen even bij hem te komen.

Aan dat verzoek voldeed ik heden.

De heer Franken wenschte in Uw stuk te doen
wijzigen de gezegden van Rafaël op blz 41 en 76. Ik
wees hem er op, dat in geen der vijf voorstellingen,
die plaats gehad hebben, deze gezegden tot eenige
rustverstoring, zelfs niet tot gevluit aanleiding gegeven
hebben en dat trouwens elke voorstelling een stijgend

succes had. De heer Franken bleef evenwel in overweging geven, deze gezegden te verzachten of achterwege te laten, daar bij eventueel voorkomende wanordelijkheden *de voorstelling onherroepelijk verboden zou worden.*

Wilt U mij even omgaand mededeelen of U de gewenschte wijzigingen wilt aanbrengen?

Na beleefde groeten

Hoogachtend,

n. d. N. T. V.:

Uw dr.,

A. v. D. HORST.

Amsterdam, 4 Januari 1899.

Den WelEd. Heer

A. v. D. HORST,

President-Directeur der „Nederlandsche
Tooneelvereeniging”,

Alhier.

Geachte Heer!

Het doet mij genoegen dat de heer Franken, hoofd-commissaris van politie, wiens critische bekwaamheden op letterkundig terrein ik volkomen erken, zulke bescheiden wijzigingen verlangt. Ik ben het met U eens dat geen der drie gezegden eenig protest, laat staan

„rustverstoring” ontlokte tijdens de 5 eerste voorstellingen. Om echter in *Uw* belang te voorkomen dat 's heeren Franken's inzichten zich plotseling mochten verwerkelyken — de wegen der politie zijn ondoordondelyk — zal ik morgenavond vóór de voorstelling dezen „Groben Unfug” verwijderen. Waarom zouden wij mijn litterairen collega Franken 't pleiziertje misgunnen?

Zeer de Uwe

HERM. HEIJERMANS JR.